

Monika Bosá

4. VÝCHOVA A PROBLÉM NÁSILIA PÁCHANÉHO NA ŽENÁCH

4.1. RODOVÉ STEREOTYPY AKO VHODNÁ PÔDA PRE VZNIK NÁSILIA PÁCHANÉHO NA ŽENÁCH

V súčasnosti vládne na úrovni OSN a EÚ konsenzus, že nerovnováha moci medzi ženami a mužmi je jednou z najdôležitejších príčin vzniku a tolerancie násilia páchaného na ženách, vrátane domáceho násilia. Napriek formálne deklarovanej rovnosti medzi ženami a mužmi prevládajú na Slovensku mnohé rodové stereotypy postulujúce mužskú nadradenosť nad ženami, s ktorými sa spájajú sociálne normy prípustného správania sa mužov a žien.

„Patriarchálne usporiadanie vzťahov medzi mužom a ženou v spoločnosti vytvára aj v rodine sociálne prostredie potenciálne podporujúce výskyt násilia v párových vzťahoch. Muži ako sociálna kategória, ktorá je pri moci, majú „právo“ kontrolovať správanie žien... a vymedzovať určité vzorce ich správania ako deviantné, alebo, naopak, dosiahnuť, aby deviantné (napríklad agresívne) správanie mužov bolo normalizované alebo tolerované... Patriarchálne definovanie sociálnej reality, teda aj normality a deviácie, je do takej miery hlbokou súčasťou našej kultúry, že sa medzigeneračne reprodukuje vo forme rôznych kultúrnych vzorov, noriem, ideálov, rodových stereotypov prostredníctvom či už formálneho vzdelávania v školách, alebo neformálnej výchovy v rodine, kruhu rovesníkov, alebo pod vplyvom médií“ (Barťoňová, www.esfem.sk).

Významnou podmienkou eliminácie rodovo podmieneného násilia je reálna rovnosť medzi ženami a mužmi vo všetkých aspektoch spoločenského života. V rámci rodiny to znamená partnerský model spoluzitia založený na rovnosti životných partnerov, na spravodlivej delbe práce a zodpovednosti v rodine. Rodové stereotypy sú bariérou dosiahnutia takéhoto stavu. Po roku 1979, keď OSN prijala *Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien* (CEDAW), sa signatárske krajiny postupne zaviazali odstraňovať stereotypné predstavy o úlohe žien a mužov v spoločnosti. Slovenská republika to urobila v roku 1987.

Rodové stereotypy možno zjednodušene rozdeliť do dvoch hlavných skupín: jedny vytvárajú alebo podporujú predstavu o mužovi (otcovi) ako hlave rodiny; druhé vedú ženy k tomu, aby sa identifikovali s osobou zodpovednou za „atmosféru rodinného kozubu“ a prijali submisívne postavenie v rodine či v párovom vzťahu.

Predstavy o mužovi ako hlave rodiny sú charakteristické pre všetkých páchatelov násilia na ženách v párových vzťahoch, ktorí sa inak od seba v mnohom líšia. Všetci majú dojem, že takéto násilie je ospravedliteľné, majú pocit, že svoju partnerku či rodinu „vlastnia“. Vykazujú mnohé patriarchálne vzorce správania. Nie všetky takéto črty sú na prvý pohľad čitateľné a môžu pôsobiť navonok sympatickým dojmom. Spoločná je snaha „ochraňovať“ partnerku. Často však dochádza k nebezpečnému zamieňaniu **snahy o ochranu** so **snahou o kontrolu**. Snahou o ochranu zvyknú potom páchatelia násilia ospravedlňovať kontroly telefonátov, pošty alebo to, že žene odopierajú možnosť trávenia voľného času podľa jej predstáv, zamedzujú jej možnosť štúdia alebo zamestnania či dokonca samostatnú návštevu lekára.

Druhou stereotypnou mužskou vlastnosťou je **snaha (diktát) byť silný**. Predstavuje určenie „hlavy rodiny“ ako autority. U páchatelov násilia v párových vzťahoch sa často autorita prekrýva so schopnosťou presadiť či vnútiť svoju vôľu. V mnohých prípadoch dochádza k tomu, že páchatel násilia si vynucuje vykonávanie triviálnych záležitostí (podávanie jedla v presne stanovenom čase, umývanie podrážok topánok, zoradenie šatstva podľa farby a pod.). Medzi stereotypné predstavy patrí aj **tolerancia agresivity a výbušnosti** ako prejavu „mužnosti“.

Čo sa týka **predstavy o žene ako „ochrankyni rodinného kozubu“**, patriarchálny model rodiny rozdeľuje kompetencie na základe rodu: ak muž je hlavou rodiny a autoritou, žena je zodpovedná za emocionálnu či vzťahovú stránku života rodiny. Zodpovednosť ženy za rodinu (súkromnú sféru) sa týka všetkých činností, ktoré súvisia so starostlivosťou o deti, domácnosť a dokonca aj manžela. Žena sa považuje za „predurčenú“ na činnosti ako upratovanie, varenie, zabezpečovanie hygieny, pranie, výchova, poskytovanie podpory a porozumenia, urovnávanie sporov. Rodina je teda považovaná za hlavnú oblasť sebarealizácie ženy.

Stereotypná predstava, že prvotnou a hlavnou úlohou ženy je starostlivosť o domácnosť a atmosféru v nej, vytvára bariéru pri odhalovaní a identifikácii násilnej situácie. Ženy tak často obviňujú zo vzniknutej situácie seba a svoju

„neschopnosť“ vytvárajú harmonický vzťah. Takéto vnímanie „povinnosti“ žien postarať sa o atmosféru v rodine vedie k tomu, že páchatelia násilia „ospravedlňujú“ svoje správanie ako „potrestanie“ a snahu o prevýchovu žien, ktoré si neplnia svoje povinnosti. Stereotypy vzťahujúce sa na celkové správanie ženy požadujú, aby bola citlivá, jemná, obetavá, vytvárajú predstavu o pasívnej, podriadenej, poslušnej žene obetujúcej sa pre druhých a potláčajúcej svoje potreby „v prospech blaha iných“.

V dvojici „muž – žena“ je na základe stereotypného rozdelenia úloh muž autoritou, silou, rozumom; žena je tou citlivejšou, nežnejšou, submisívnejšou, teda – slabšou. Takéto ustanovenie (hoci nevedomé) utvára nerovnováhu moci.

Pre človeka pozorujúceho párový vzťah zvonka môže byť niekedy veľmi ťažké identifikovať také prejavy, ktoré môžu byť súčasťou rodiaceho sa násilného vzťahu. Je to jeden z dôvodov „neviditeľnosti“ varovných signálov násilia. Aj predstava o romantickom vzťahu medzi ženou a mužom obsahuje také vzory správania, akým je napríklad „ochrana slabšieho pohlavia“. Ak hovoríme o „gentlemanskom“ správaní, často máme na mysli taký prístup k žene, ktorý predpokladá, že ako slabšia potrebuje ochranu, pomoc a sústavnú starostlivosť zo strany muža. Takéto správanie však môže vytvárať priestor pre zakrytie snahy o získanie kontroly nad ženou. Sociálne násilie sa nemusí prejavovať ako agresívne. Môže sa spájať s romantickým „jazykom lásky“. V mnohých prípadoch je začiatok násilného vzťahu veľmi „romantický“ – obsahuje prvky snahy o ochranu, z ktorej sa neskôr vyvinie snaha o kontrolu, snahy o dôveru, z ktorej sa vyvinie vypočúvanie a pod. Dokonca aj žiarlivosť sa zvykne považovať za súčasť romantického vzťahu, za „dôkaz lásky“.

Prehnaná snaha ochraňovať sa často objavuje na začiatku vzťahu, v ktorom sa vyskytuje násilie. Správanie, ktoré sám páchatel označuje za ochranu, hraničí s kontrolou a je základom sociálneho násilia – snahy partnerku izolovať. Po dosiahnutí izolácie a kontroly zväčša pribúdajú ďalšie prejavy násilia, ktoré sa ďalej stupňujú (Bosá, 2003).

4.2. RODOVÉ STEREOTYPY A VÝCHOVA

Rodové stereotypy sú zdrojom nerovnosti medzi ženami a mužmi a ako také sú príčinou mnohých spoločenských negatívnych javov, vrátane rodovo podmieneného násilia. Úsilie o ich odstránenie by tak malo tvoriť súčasť stratégie predchádzania tomuto násiliu. Medzinárodné spoločenstvo si vytýčilo záväzok vykonať všetky opatrenia na odstránenie stereotypných predstáv o mužskosti a ženskosti z výchovy, a to aj revíziou učebníc, osnov a metodických postupov.

Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien (CEDAW)

Článok 5: *Štáty, zmluvné strany, prijímajú všetky príslušné opatrenia:*

- *na zmenu spoločenských a kultúrnych zvyklostí, pokiaľ ide o správanie sa mužov a žien, s cieľom dosiahnuť odstránenie predsudkov a zvykov a všetkých iných praktík založených na myšlienke podradenosti a nadradenosti niektorého z pohlaví alebo na stereotypných úlohách mužov a žien.*

Článok 10: *Štáty, zmluvné strany, prijímajú všetky príslušné opatrenia na odstránenie diskriminácie žien, aby im boli zabezpečené rovnaké práva ako mužom v oblasti vzdelania a najmä na základe rovnoprávnosti mužov a žien, opatrenia slúžiace na zabezpečenie:*

- *odstránenia všetkých stereotypných koncepcií úloh mužov a žien na všetkých úrovniach a vo všetkých formách vzdelávania presadzovaním koedukácie a iných foriem vzdelávania, ktoré pomôžu dosiahnuť tento cieľ, a to najmä revíziou učebníc a školských programov a prispôbením vyučovacích metód.*

Pri rodovej výchove je potrebné vziať do úvahy tri jej kľúčové prostredia: **rodina ako primárne prostredie (rodovej) výchovy, formálna výchova a neformálna výchova.** Vo všetkých týchto prostrediach, kde prebieha rodová výchova, resp. rodová socializácia, sa môže zároveň odohrávať rodovo podmienené násilie.

Prostredie výchovy a vzdelávania využíva asymetriu moci ako do určitej miery nevyhnutný predpoklad výchovy. Vzťahy medzi rodičmi, vyučujúcimi, vychovávateľkami a vychovávateľmi, prípadne vedúcimi záujmových krúžkov na jednej strane a deťmi a mladými ľuďmi na strane druhej vychádzajú z nerovnováhy moci, ktorá je vopred zámerné ustanovená. Dospelí riadia proces, na ktorom sa deti spolupodieľajú, a na nich závisí, do akej miery im dajú možnosť spolurozhodovať. Nerovnováhu moci a prostriedky na jej podporu síce formálne vyvažuje mechanizmus kontroly jej zneužitia (legislatíva, sociálna kontrola), ale štát si ponecháva možnosť zabráňovať zneužitiu takejto nerovnováhy

moci a tento mechanizmus ustavične zdokonaluje. Napriek tomu však priame využívanie kontrolného mechanizmu v konkrétnych situáciách nie je vždy okamžité, dostatočne účinné a univerzálne.

Výskyt násilia a zážitok zneužitia moci má výrazný socializačný a výchovný efekt. Poukazuje na systém mocenských vzťahov v spoločnosti a konfrontuje deti a mladých ľudí s násilím, ktoré nie vždy býva potláčané, dokonca často nie je ani odsudzované. Takáto skúsenosť sa potom stáva pre deti a mladých ľudí signálom, že násilie páchané na ženách a dievčatách je „normálnou“ súčasťou spoločenského života a vzťahov medzi ženami a mužmi.

Akkoľvek násilie (nielen voči dievčatám), ktoré zažívajú deti zo strany dospelých, tak vedie k vnímaniu násilia ako bežného postupu ako použiť moc, prípadne vnútiť svoju vôľu. Zhovievavosť k používaniu násilia ako výchovného prostriedku je v spoločnosti na Slovensku ešte vždy vysoká (pozri Dieta..., 2001 → Bodnárová – Filadelfiová, 2003).

4.2.1. RODINA AKO CENTRÁLNE PROSTREDIE VÝCHOVY

Rodovo diferencovanému prístupu sú vystavení všetci už od narodenia. Každý sa rodí do vopred ustanoveného sociálneho poriadku. Jedným z kľúčových socializačných nástrojov je jazyk. Rodíme sa vždy ako **syn** alebo **dcéra**. V jazyku sú obsiahnuté aj symbolické vzťahy v spoločnosti. Zároveň s tým, ako sa dieťa učí jazyk, „učí“ sa aj spoločenskej štruktúre a hierarchickým vzťahom. Predbežné očakávania dospelých sa odrážajú už v odlišnom prístupe k novorodencom dievčenského alebo chlapčenského pohlavia.

Na Slovensku sa zatiaľ neuskutočnili výskumy rodovo špecifickej socializácie v rodinnom prostredí v období útleho detstva. Možno však predpokladať, že situácia nebude veľmi odlišná od iných krajín. Výskumy od 70. rokov 20. storočia poukazujú na značné, či už vedomé, alebo nevedomé rozdiely v prístupe k dievčatám a chlapcom zo strany dospelých. K rodovo diferencovanému prístupu dochádza už od narodenia.

Ukážky z výskumov

Príklad 1: Elizabeth Badinter vo svojej knihe *XY – Identita muža* (Badinter, 1999) uvádza výskum zameraný na rozdielny prístup okolia k deťom podľa ich pohlavia. Dvomi skupinám dospelých ľudí bol ukázaný novorodenec, pričom jednej skupine bolo povedané, že je to chlapec, a druhej, že je to dievča. Dospelí boli požiadaní, aby dieťa popísali. Skupina, ktorá dieťa považovala za chlapca, o ňom hovorila ako o veľkom, o tom, aký má silný hlas, koľko má vlasov a pod.; kým to isté dieťa sa skupine, ktorá ho považovala za dievča, zdalo maličké, milučké, hovorili o nej ako o peknučkej atď. Ešte zaujímavejšie boli reakcie dospelých, keď boli požiadaní, aby sa s dieťaťom hrali. V prípade, že im o dieťati povedali, že je chlapec, orientovali ho dospelí smerom od seba, do priestoru, podávali mu „chlapčenské hračky“, zatiaľ čo „dievča“ kontaktovali viac hlasom, verbálne. V prípade, že nevedeli, či je dieťa chlapec alebo dievča, mali problémy s ním komunikovať, ale aj dotýkať sa ho, kým sa sami nerozhodli o jeho pohlaví.

Príklad 2: Rozdielny prístup v duchu stereotypných očakávaní sa postupne prehĺbuje: ... *deťom, ktoré sa nachádzali v rovnakom rozpoložení (spánok, plač a podobne) bola pozornosť zo strany matky rozdelená podľa pohlavia. Matky sa snažili stimulovať, či už taktilne, alebo vizuálne, vo väčšej miere chlapcov ako dievčatá.* Neskôr sa pozornosť znova diferencuje: *Matka používa šablónu, aby zachovala kultúrne očakávania, podľa ktorých sú muži asertívnejší a menej reagujú na socializáciu ako ženy. Zvýšenú dráždivosť potom klasifikujú ako „mužskosť“, s ktorou nechcú ani nemôžu nič robiť* (Lukšík – Supeková 2003, s. 64 – 65).

Príklad 3: Ešte výraznejšie je možné sledovať výchovu zameranú na budúce dôsledné vykonávanie rodovej roly v procese výchovy k čistote. Z výskumu, ktorý realizovali O. Brunet a I. Lézine, uvádza Ursula Scheu príklad: *Matky sú tolerantnejšie, pokiaľ ide o chlapcov, keď pustia do plienok... Od dievčat sa naproti tomu očakáva, že svoje potreby budú vykonávať tak nebadane ako je len možné a že budú čístejšie. Prírodné, takýto spôsob sebakontroly sa požaduje od dievčat aj neskôr. Cieľ je od začiatku zřejmý, ide o podstatný faktor pri neskoršom získavaní želaného správania* (Scheu, 2000, s. 35).

Príklad 4: Rodovo diferencovaný prístup k deťom nie je len odlišný, je veľmi jasne hierarchicky rozdelený: *Vo veku dvoch rokov a štyroch mesiacov niet jednoznačného rozdielu v tom, aké materiály dievčatá uprednostňujú. Auto sa napríklad ešte neuznáva ako hračka špecifická pre chlapcov, no bábiha sa už uznáva ako dievčenskú. Príznačné je tu opäť to, že „chlapčenskú“ hračku tvorí takpovediac norma, hračku ako takú. S ňou sa môžu vo výnimočných prípadoch „občas hrať“ aj dievčatá. S „dievčenskou hračkou“ sa však chlapci hrať nemôžu ani vo výnimočných prípadoch, pretože by nimi opovrhovali a vysmievali sa im* (Scheu, 2000, s. 40).

Mnohí rodičia volia takýto prístup k deťom vedome a zámerné – v snahe viesť deti k tomu, aby boli v spoločnosti úspešné, aby sa vedeli správne „zaradiť“. Chlapci majú byť nezávislí, môžu byť aj trochu sebeckí, majú byť pripravení na podmanenie si sveta. Naopak, dievčatá by sa mali vedieť postarať o druhých, mali by byť pripravené obetovať sa, viac sa emocionálne angažovať. Prvé výsledky rodovo stereotypnej socializácie sa prejavujú už v období predškoly

ského veku. Raná socializácia je kľúčová. Napriek tomu sa eliminácii rodových stereotypov z rodičovskej výchovy v tomto ranom štádiu nevenuje takmer nijaká pozornosť.

Príklady dobrej praxe – práca v materských centrách

Dobrym prostredím pre komunikáciu s rodičmi aj o rodových aspektoch výchovy a ich možných negatívnych dôsledkoch by mohla byť rozrastajúca sa sieť materských centier (MC), ktoré sa zameriavajú na zvýšenie dôstojnosti materstva a rodičovstva a na vytváranie neformálnych podporných skupín matiek a otcov starajúcich sa o malé dieťa.

Príklad 1: Občianske združenie EsFem v spolupráci s materským centrom Čmeláček uskutočnilo dve stretnutia pre ženy na materskej a rodičovskej dovolenke, kde sa diskutovalo aj o rodovo stereotypnej výchove a jej dôsledkoch, ako aj o rodových stereotypoch ako novej príčine vzniku a tolerancie násillia páchaného na ženách.

Príklad 2: Pokiaľ ide o násillie v párových vzťahoch, ženy na materskej a rodičovskej dovolenke predstavujú zvlášť rizikóvu skupinu. Materské centrá sa tejto téme venujú iba zriedkavo, no mohli by vyvíjať aktivity smerujúce k eliminácii a prevencii rodovo podmieneného násillia. Združenie Fenestra, venujúce sa problematike rodovo podmieneného násillia, sa vyvinulo práve z materského centra (okrem bývalého MC Fenestra možno spomenúť napríklad MC Mymamy v Prešove alebo Mami-Oáza v Zlatých Moravciach).

4.2.2. FORMÁLNA VÝCHOVA: PROSTREDIE RÔZNYCH TYPOV ŠKÔL

V rámci snahy o prevenciu diskriminácie dievčiat a žien v prostredí inštitucionálnej výchovy možno identifikovať tri prístupy k rodovým stereotypom. Prvé dva prístupy sú napriek snahe o odstránenie diskriminácie vo svojej podstate diskriminačné.

Prvý prístup je založený na predstave rovnosti v zmysle rovnakosti. Na Slovensku je známy z obdobia „reálneho socializmu“, keď sa snaha o dosiahnutie rovnosti dievčiat a chlapcov obmedzovala najmä na koedukáciu. Rovnosť ako rovnakosť sa prispôsobuje mužskej životnej skúsenosti a od nej sa aj odvádza. Tento model prinášal predstavu úspešného človeka ako takého, ktorý sa naplno venuje svojej práci, využíva svoje schopnosti. Podmienky pre takýto „úspech“ však neboli vytvorené porovnateľne. Súkromná sféra ostávala jednoznačne záležitosťou žien. Už vopred teda boli ženy postavené do značne znevýhodnenej pozície, ak chceli dosiahnuť „úspech“ ako bol v spoločnosti definovaný. V prípade, že na takto definovaný „úspech“ nereflektovali, bojovali s pocitmi nenaplnenia a frustrácie a pocitom menejcennosti.

Druhý prístup vychádza zo striktného rozdelenia úloh medzi mužom a ženou v spoločnosti. Na Slovensku čerpá z tradície kresťanských cirkví, najmä katolíckej. Tento model fixuje stereotypné rozdelenie úloh medzi mužom a ženou, ktoré obsahuje nerovnováhu moci – v spoločnosti i v rodine. Túto nerovnováhu „vyvažuje“ zdôrazňovaním úcty a „posvätnosti“ žien-matiek. Uzatvára tak ženy v domácej sfére, prípadne v tzv. pomáhajúcich profesiách. Je vo svojej podstate diskriminačný.

Tretí prístup vychádza z filozofie rovnosti príležitostí. Znamená to, že muži aj ženy majú rovnakú možnosť venovať sa svojej profesionálnej sebarealizácii, podieľať sa spoločne na výchove detí. Eliminuje stereotypy, ktoré by uzatvárali jednotlivcov do nevyhovujúcich vzorov. Vytvára priestor, aby jednotlivec mohol využívať svoje schopnosti podľa vlastných predstáv. Tento prístup ráta s predchádzajúcou rodovo stereotypnou socializáciou a snaží sa minimalizovať jej negatívne vplyvy.

4.2.2.1. Predškolské prostredie

Materské školy predstavujú prvý kontakt detí s prostredím inštitucionálnej výchovy. Deti sa prvý raz konfrontujú s rovesníckou skupinou a s dospelými, ktorí pre deti predstavujú autoritu, pričom s nimi nemusia mať emocionálny vzťah. Kľúčovú socializačnú úlohu pritom zohráva hra a vzory. So vstupom do prostredia materskej školy dieťa zažíva prvý kontakt so „svetom formálnych pravidiel a noriem“. Dievčatá a chlapci tak postupne získavajú predstavu o tom, čo je vhodné a čo nie, čo ako dievčatá a chlapci smú a čo nie.

Deti sa postupne oboznamujú s pravidlami rodovo diferencovaného postoja k iným ľuďom a k vlastným aktivitám. „Tak ako sa hranie rol postupne rozvíja, do popredia zreteľnejšie vystupujú ľudské vzťahy. Dochádza ku kolektívnym hrám, v ktorých sa prejavujú činnosti späté s inými ľuďmi. Pri preberaní hrania rol tohto typu dieťa teraz reprodukuje aj sociálne vzťahy medzi dospelými, teda aj rodovo špecifické vzťahy žien a mužov, a tým aj špecifické pomery podriadenia a nadradovania medzi rodmi. Napríklad dievča v hraní roly „lekár – sestra“ (alebo „pilot – letuška a „matka – otec“) reprodukuje svoje podriadené postavenie a chlapec svoju nadradenú pozíciu. (...) Nejde len o „inakosť“, ale je potrebné hovoriť o menejcennosti ženskej roly, pretože ženskú ponuku rol charakterizuje závislosť vo vzťahu k mužom. Mužské roly sa vyznačujú relatívnou autonómiou a nadradenosťou vo vzťahu k ženám. To je rozhodujúce“ (Scheu, 2000, s. 42).

Na Slovensku sa zatiaľ neuskutočnil komplexnejší prieskum spôsobu rodovej socializácie v predškolských zariadeniach. Prvou lastovičkou je diplomová práca Markéty Filagovej na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Autorka sa zamerala na to, do akej miery rodové stereotypy ovplyvňujú prístup učiteliek k deťom.

Z výsledkov výskumu M. Filagovej

Učiteľky v materskej škole dohliadajú na výber vhodných hračiek pre dievčatá a chlapcov, kontrolujú aj spôsob hry. Uskutočňujú vlastne prvú formálnu kontrolu „správnosti“ rodovej sebaidentifikácie detí. Práve v prostredí materskej školy dochádza k zámernej rodovej segregácii detí. Učiteľky delili deti do chlapčenskej a dievčenskej skupiny pri všetkých činnostiach, ktoré deti vykonávali bez ohľadu na nevyhnutnosť takéhoto delenia. Deti mali oddelené sedenie na „chlapčenskej“ alebo „dievčenskej“ lavičke bez ohľadu na to, kde bolo voľné miesto. Deti postupne toto členenie preberali a samé následne vykonávali „rodovú kontrolu“.

V tejto súvislosti je zaujímavé, že učiteľky tvrdili, že prístupujú k dievčatám a chlapcom rovnako, že medzi nimi nerobia rozdiely. Toto zistenie poukazuje na skutočnosť, že rodové stereotypy sú v prevažnej miere nevedomené. Z hľadiska prevencie rodovo podmieneného násillia je dôležité, že učiteľky chlapcom väčšmi tolerovali neposlušnosť, agresívne prejavy a celkové sebaapresadzovanie sa na úkor druhých. Dievčatá boli naopak vychovávané k poslušnosti, mali za úlohu upratovanie v triede, a to často aj namiesto chlapcov (Filagová, 2004).

V období predškolskej výchovy už dochádza k internalizácii rodových stereotypov u detí pod tlakom autority dospelých vychovávajúcich, ako aj k prvej rovesníckej rodovej kontrole.

„Dievčatá a chlapci sa v tomto štádiu vývoja na jednej strane pripravujú na svoje špecifické úlohy žien a mužov, na druhej strane sa časť rozvíjaných schopností už teraz mení na realitu. Konkrétne to znamená, že dievčatá už v tomto veku musia pomáhať v domácnosti. Táto dievčenská práca má oveľa väčší rozsah ako sa doteraz predpokladalo“ (Scheu, 2000, s. 45).

4.2.2.2. Základná a stredná škola

Na základnú školu prichádzajú deti už rodovo socializované z rodiny a z predškolských zariadení. V procese výchovy a vzdelávania na základnej škole sa táto socializácia ešte viac prehĺbuje a rozdiely v prístupe k chlapcom a dievčatám sa zväčšujú. Na stredných školách dochádza k prvej rodovej segregácii, ktorá má neskôr dopad na segregáciu na trhu práce. Už pri výbere strednej školy deti často ovplyvňujú rodičia, výchovné poradkyne a poradcovia a vyučujúci, aby si vybrali strednú školu podľa toho, či sú dievčatá alebo chlapci, a nie podľa svojho skutočného záujmu a schopností. S postupujúcim vekom dochádza čoraz viac k explicitne odlišnému prístupu k dievčatám a chlapcom.

Fakty zo zahraničných výskumov (Pipher, 2000, s. 65)

- Pravdepodobnosť, že v triedach budú považovaní za rolové modely chlapci, je dvakrát väčšia než v prípade dievčat.
- Pravdepodobnosť, že im učiteľky a učelia venujú pozornosť, je päťkrát väčšia, a že ich vyvolajú je až dvanásťkrát väčšia než v prípade dievčat.
- Medzi deťmi zobrazenými na obrázkoch v učebniciach tvoria dievčatá jednu sedminu.
- Triedne aktivity vyberajú učelia a učiteľky oveľa častejšie tak, aby boli príťažlivejšie pre chlapcov než pre dievčatá.
- Dievčatá absorbujú takmer trikrát viac príbehov s chlapcami v ústrednej úlohe než príbehov s dievčatami.
- Chlapci sú zvyčajne zobrazovaní ako bystrí, statoční, kreatívni a vynachádzaví, kým dievčatá bývajú milé, nesa-mostatné a submisívne.
- Dievčatá čítajú šesťkrát viac životopisov o mužoch než o ženách. Dokonca aj v príbehoch o zvieratách sú zvieratá dvakrát častejšie mužského rodu.

Počas štúdia na základných a stredných školách majú na rodovú výchovu vplyv viaceré činitele:

- celkové zameranie výchovno-vzdelávacieho procesu vyjadrené v kurikule;
- vzory podávané v školskom prostredí;
- prístup učiteliek a učiteľov.

B. Vzory podávané v školskom prostredí

Okrem vzorov, ktorými sú učiteľia a učiteľky či rovesníci a rovesničky, podstatnú výchovnú úlohu zohrávajú modely mužskosti a ženskosti podávané v učebniciach. Učebnice, ktoré sa používajú na slovenských školách, podliehajú schvaľovaciemu procesu zo strany štátu. Obrazy mužskosti a ženskosti, s ktorými sú deti v učebniciach konfrontované, dostávajú do určitej miery kodifikačný charakter.

Standardný postup na odhalenie rodovo stereotypného prístupu k deťom a mladým ľuďom predstavuje rodová analýza učebníc. Ani táto oblasť však nie je v SR systematicky výskumne spracovaná. Existujú iba ojedinelé výskumné aktivity z dielne MVO. Napríklad v roku 2002 občianske združenie EsFem uskutočnilo monitoring učebníc sexuálnej výchovy. Sexuálna výchova sa na Slovensku nazýva „výchova k manželstvu a rodičovstvu“. Už samotný názov vychádza zo stereotypnej koncepcie párových vzťahov a z preferencie manželstva pred ostatnými formami spoluzitia, pričom nevyjadruje skutočnosť, že ľudská sexualita nie je obmedzená iba na „reprodukčný proces“.

Na Slovensku sa používajú tri štátom schválené učebnice sexuálnej výchovy. Učiteľia a učiteľky však pri svojej práci využívajú aj množstvo iných, prevažne osvetových textov, ktoré boli takisto zahrnuté do monitoringu, pričom sa sledovali iba explicitné vyjadrenia rodových stereotypov v texte.

Príklady explicitných vyjadrení rodových stereotypov v učebniciach výchovy k manželstvu a rodičovstvu

Vzor 1: Predstavy o mužskosti a ženskosti, ktoré sú uvádzané v učebniciach, odrážajú štruktúru rodových stereotypov podporujúcu asymetriu moci medzi ženami a mužmi:

- *V civilizovanej spoločnosti sa očakáva od každého muža a ženy, že sa budú správať adekvátne svojmu pohlaviu. Dievča, ktoré sa správa ako chlapec, nie je ideálom, podobne nie je ideálom ani zoženštený muž... (Rozinajová, 1992, s. 38).*
- *Žena by mala byť v prvom rade ženou, zachovať si „ženskost“, lebo iba tak sa môže postaviť k mužovi ako jeho rovnocenná partnerka. Keď sa snaží podobať mužovi, zbavuje sa toho najcennejšieho, a pritom sa mu v tom zmysle vlastne ani nemôže vyrovnáť (Rozinajová, 1992, s. 54).*
- *Ženu obdarila príroda silným citom materstva a sklonom k vlastnostiam, bez ktorých sa materstvo nezaobíde, ako sú obetavosť, starostlivosť, poriadkumilovnosť, usilovnosť, trpezlivosť, ochota pomôcť, poskytovať lásku... (Rozinajová, 1992, s. 55).*

Vzor 2: Zdôrazňuje sa potreba zhovievavosti a tolerancie k agresivite chlapcov a mužov ako „prírodzenej“ a dokonca „žiaducej“:

- *... preto napríklad z chlapcov netreba robiť pokorných „baránkov“, keďže majú v sebe od prírody zakódovanú neskrotnosť, prudkosť a aktívny prístup k životu (Prevendárová, 2000, s. 5).*
- *Mužova psychika sa vyznačuje prevahou rozumu, vôle, disciplíny, samostatnosti, odvahy, čo sa ešte väčšmi zvýrazní cielavedomou výchovou a prípravou chlapcov na plnenie mužskej roly a úloh... U muža prevláda viac pohlavnosť, u ženy viac cit, láska (Rozinajová, 1992, s. 55–56).*

Vzor 3: Učebnice popisujú mužskosť a ženskosť tradične stereotypne. Mnohé vlastnosti sa používajú ako argumenty o predurčenosti mužov na úlohu „hlavy rodiny“ a žien na „ochrankyne rodinného kozubu“:

- *Ženské vlastnosti: neha, dobrosrdečnosť, starostlivosť, prirodzený osych, láska k deťom, ochota pomáhať, súciti, umenie potešiť iných, tolerancia, pochopenie, dobrý vzťah k ľuďom (Prevendárová – Kubíčková, 1995, s. 71).*
- *Mužské vlastnosti: ambicióznosť, analytické myslenie, fyzická sila, rozhodnosť, konkurenčnosť, individualizmus, umenie presvedčať, nezávislosť, vodcovský duch, dominantnosť, spoliehanie sa na seba (Prevendárová – Kubíčková, 1995, s. 71).*

Rodové stereotypy sú obsiahnuté aj v *Metodichej príručke výchovy k láske a čistote* (Metodická..., 1999). Ide o materiál, ktorý síce nebol schválený Ministerstvom školstva SR, ale napriek tomu sa často využíva na hodinách náboženstva a etiky, ako aj v rámci mimoškolskej činnosti uskutočňovanej cirkvami a niektorými kresťanskými MVO. Medzi tradičné kresťanské hodnoty postulované predovšetkým katolíckou cirkvou patria aj stereotypné predstavy o mužskosti a ženskosti.

Príklady explicitných vyjadrení rodových stereotypov v Metodichej príručke výchovy k láske a čistote

Vzor 1: Striktná dichotómia a esencializácia mužskosti a ženskosti je podporovaná biologizujúcou argumentáciou, zvýrazňovaním rozdielov a poľáčaním až popieraním podobností medzi ženami a mužmi:

- *... prednosť aj negatíva sú prejavom určitých daností, ktoré majú svoju prozreteľnosťnú úlohu. Napríklad agresivita a tvrdosť chlapcov je prvý, ešte nezuládnutým prejavom energie, pevnosti v sledovaní cieľov, schopnosti chrániť seba a svojich drahých. Precillivnosť dievčat je prejavom vinnosti a starostlivosti budúcej matky, bez ktorej by v rodinách chýbalo teplo... (Metodická..., 1999, s. 24).*

Vzor 2: Hierarchické rozdelenie mužskosti a ženskosti – z uvedených citátov je zrejmé, že pripisujú mužskosti vyššiu hodnotu (s výnimkou materstva, ktoré sa však často využíva ako argumentácia pre poddajnosť dievčat a žien):

- *Pri argumentácii o škodlivosti telenoviel sa uvádza, že sú: „... venované najmä ženskému publiku v domácnosti (muž si skôr vytvorí úsudok)“ (Metodická..., 1999, s. 40).*

- *„Rozdiely medzi ženou a mužom“ (Metodická..., 1999, s. 49):*

Žena	Muž
Citové závery	Logické postupy
Sklon ovplyvniť sa náladou	Pevnejšie postoje
Všimnúť si detaily	Schopnosť vidieť celok
Náchylnosť podliehať stresom	Väčšia odolnosť voči stresom
Sklon pôsobiť na city	Sklon byť autoritatívny
Ochota vykonávať aj drobné domáce povinnosti	Tendencia venovať sa len veľkým prácam
Schopnosť pôsobiť ako nedobytná pevnosť	Prejavy ťižiadostivosti
Postoje tajomnejšie a rafinovanejšie	Postoje otvorenejšie a priamejšie
Schopnosť zvládať viac činností naraz	Sústreduje sa na jednu činnosť
Rýchle nájde riešenie, impulzívne	Systémové riešenia, dlhšie uvažuje
Starosť o domácnosť, výchovu detí	Starosť o vecné úlohy (živobytie)
V priestore sa ťažšie orientuje	Väčšiu schopnosť priestorovej orientácie
Intuíciu má skoro každá žena	Intuíciu má len málo mužov
ŽENA MÁ BYŤ: Srdcom!	MUŽ MÁ BYŤ: Hlavou!

Vzor 3: Z hľadiska prevencie rodovo podmieneného násilia je najbezpečnejšie a neprípustné zdôrazňovať zodpovednosť dievčat za (najmä sexuálne) správanie chlapcov. Predznamenáva to opätovnú viktimizáciu obetí násilia a ospravedlňovanie páchatelov násilia. Na mnohých miestach sa doslovne zdôrazňuje „vina“ dievčat a žien za násilie na nich páchané, prípadne sa rozlišujú dve kategórie ľudí – „čistých“ a „hriechnych“ a vyvoláva sa ilúzia, že násilie hrozí iba hriechnym ľuďom – najmä dievčatám a ženám, ktoré ho samy provokujú. „Dievča je zodpovedné za čistotu svoju i chlapcov...“:

- *Najdôležitejšou vecou vo vzťahu chlapca a dievčata je zachovanie čistoty. Najväčším poslaním dievčata je chrániť svoje panenstvo ako najväčšie dobro a najzávažnejšiu perlu a tým vo vzťahu s chlapcom ovplyvňovať aj jeho čistotu. Úlohou chlapca je prejavovať dievčatu úctu, byť jej ochrancom, rytierom (Metodická..., 1999, s. 27).*
- *Vnútroňný svet ženy a muža je veľmi odlišný. ... Zo začiatku je to aj u chlapca tak ako u dievčata, samozrejme u neskazeného chlapca. Skôr či neskôr však začne u chlapca prevládať telesná túžba. Stáva sa ňo jeho najsilnejšou. Je veľmi dôležité, aby dievča „neprovokovalo“ chlapca svojím nesprávnym vyžijavým správaním, aby nebolo narúnané a nehralo sa na lásku (neflirtovalo), aby nedovolilo chlapcovi žiadne telesné zblíženie a dôvernosti (Metodická..., 1999, s. 52).*
- *Chlapec prijíma dievča a naplňa sa jej prítomnosťou. „Oženie sa“. Žene, keď je darom sebadarujúcim, hrozí, že ju môže niekto oklamať, okradnúť, môže ju uchmatnúť, preto musí byť chránená. Úlohou mužov je chrániť nežnejšie pokolenie. Dievča svojím cudným správaním prebúda v chlapcovi pravú mužnosť, tŕsi jeho žiadostivosť a vedie ho ku krásnej mužnosti, byť charakterným, obetavým a zodpovedným. Tak v ňom vychová statočné srdce muža (Metodická..., 1999, s. 74).*

Vzor 4: Takýto spôsob „prerozdelenia“ zodpovednosti nevyhnutne vedie k ospravedlňovaniu znásilnenia. Násilie na ženách sa v celom texte chápe ako „daný stav“, žena je vždy „vystavená možnosti násilia“. Ani na jednom mieste nie je pomenované násilie páchané na ženách ako trestný čin, ako neprípustné správanie, ako niečo, čo je potrebné odmietnuť. Dokonca ani o znásilnení sa nehovorí ako o trestnom čine. Na jedinom mieste, kde sa tejto téme venuje pozornosť, dochádza skôr k „ubezpečeniu“, že znásilnenie neznamená skutočnú stratu „čistoty“. Zároveň sa však podsúva vina žene, dokonca sa práve ona považuje za príčinu:

- *Pri znásilnení ide o akt násilný, morálne zlý. Chýba tu dobrovoľnosť. Preto aj keď sa fyzicky panenstvo poruší, zasvätenie sa zachová, nenaruší, lebo chýba dobrovoľnosť. Častou príčinou znásilnenia je provokatívne správanie a obliekanie dievčat alebo zle trávený voľný čas (Metodická..., 1999, s. 76).*

Uvedené citáty nie sú ojedinelými výnimkami. Reprezentujú „štandard“ súčasnej vzdelávacej politiky v tejto oblasti. Hoci explicitné vyjadrenia rodových stereotypov v učebných textoch a ilustráciách sú jasne čitateľné, ich efektívnosť podporujú aj ďalšie, menej zjavné mechanizmy šírenia a fixácie rodových stereotypov (prístup učiteľov a učiteľiek, predmetová štruktúra, prostredie, ponuka mimoškolských aktivít atď.).

C. Prístup učiteľov a učiteľiek

V škole je z hľadiska výchovno-vzdelávacieho procesu kľúčovým činiteľom interakcia medzi učiteľmi a učiteľkami a žiačkami a žiakmi, prípadne študentmi a študentkami. Učiteľia a učiteľky, tak ako každý z nás, boli objektom rodovo stereotypnej socializácie. Ich postoje k rodovým rolám dievčat a chlapcov sa prejavujú v ich správaní. Aj keď si myslia, že prístupujú k chlapcom a dievčatám rovnako, nie je to pravda. Internalizované rodové stereotypy reprodukovujú prostredníctvom očakávaní a požiadaviek na žiakov a žiačky, študentov a študentky.

Na Slovensku sa doteraz nevenovala dostatočná pozornosť spôsobu, akým učiteľky a učiteľia prispievajú k rodovej socializácii. K dispozícii je iba jediný prieskum na bratislavských základných školách a gymnáziách, ktorý uskutočnila Katarína Minarovičová ako diplomovú prácu na Pedagogickej fakulte UK v Bratislave (Minarovičová, 2003b). Výskum ukázal, že „ani v koedukatívnych podmienkach slovenských škôl, ktoré majú zabezpečiť rovnaké vzdelanie pre dievčatá a chlapcov, nevymizla výchova v zmysle sprostredkovania tradičných rodových rolí. Učiteľia či učiteľky venujú viac pozornosti chlapcom ako dievčatám, a to vo viacerých ohľadoch. Napríklad pri inštrukciách, upozorňovaní na nevhodné správanie alebo pri komunikácii všeobecne“ (Minarovičová, 2003b). Podľa autorky dostávajú chlapci na vyučovaní väčší priestor ako dievčatá a majú tak možnosť vyskúšať si širšie spektrum správania, aj vo vzťahu k sebadôvere a k schopnosti presadzovať sa. Chlapcom býva aj v diskusiách ponechaný väčší priestor na vyjadrenie svojho názoru. Pri riešení úloh učiteľia a učiteľky trpezlivejšie komunikujú s chlapcami a snažia sa ich priviesť k tomu, aby odpoveď na otázku našli sami, zatiaľ čo dievčatám odpovedajú hneď a priamo na otázku. Pri chemických či fyzikálnych pokusoch si učiteľia a učiteľky častejšie vyberajú na demonštrovanie pokusu chlapcov ako dievčatá. Špecifický prístup pedagógov k dievčatám a chlapcom vplýva aj na záujmy chlapcov a dievčat, na výber záujmových krúžkov, športových aktivít a neskôr aj na výber povolania. Uvedený prieskum poukazuje aj na to, že na Slovensku je situácia podobná ako v iných krajinách.

Výber zo záverov diplomovej práce K. Minarovičovej

- Sexizmus a vtipy o ženách sú súčasťou každodenného humoru učiteľov. Poznámkami o „ženskej logike“ otvorene diskriminujú dievčatá.
- Na strednej škole, keď odpovedalo dievča z fyziky, učiteľ si nikdy neodpustil poznámku: „Pánboh to dobre zariadil: ženám nadelil krásu a mužom rozum.“ Alebo ak dievča na niečo odpovedalo nesprávne: „To je tá vaša ženská logika.“ Jeho oblúbená veta znela: „Načo vy dievčatá chcete ísť na vysokú školu? Aj tak sa vydáte a budete doma s deťmi.“
- Učiteľia a učiteľky by mali otvorene odsúdiť každé sexualizované a verbálne obťažovanie aj zo strany žiakov. Chlapci častejšie zosmiešňujú a urážajú dievčatá ako dievčatá chlapcov (Minarovičová, 2003b).

Výber zistení zo zahraničných výskumov

Chlapci sa v triede tešia väčšej pozornosti a dostávajú detailnejšie inštrukcie než dievčatá. U chlapcov sa častejšie cení akademická a intelektuálna práca, kým dievčatá dostávajú pochvalu za svoje oblečenie, dobré správanie a dodržiavanie pravidiel. Chlapci sú kritizovaní za správanie, dievčatá za nedostatočný intelekt. Posolstvo pre chlapcov znie: „Si šikovný, stačí ti len sadnúť si a dať sa do práce.“ Dievčatám sa zasa často odkazuje: „Asi v tom nie si dosť dobrá. Postupovala si podľa pravidiel, ale neuspela si.“ Keďže v prípade chlapcov sa neúspech pripisuje vonkajším faktorom a úspech ich schopnostiam, chlapci si zachovávajú sebadôveru, a to aj pri neúspechu. U dievčat je to presne naopak. Pretože ich úspech sa pripisuje šťastiu alebo usilovnej práci a neúspech nedostatkom schopností, každý neúspech podkopáva sebadôveru dievčat. Výsledkom tohto nenápadného pôsobenia je, že dievčatá prestanú chcieť byť astronautkami a neurochirurgičkami. Dievčatá nevedia vysvetliť, prečo pochovávajú svoje sny; jednoducho záhadne stratia záujem (Pipher, 2000, s. 65).

4.2.3. NEFORMÁLNA VÝCHOVA

Pri neformálnej výchove zohrávajú z hľadiska fixácie rodových stereotypov úlohu tri hlavné činitele: médiá, rovesnícka skupina a voľnočasové aktivity. Mediám sa venuje samostatná časť (kapitola 5). Nasledujúce riadky budú venované najmä vplyvu rovesníckych skupín.

So zvyšujúcim sa vekom zohrávajú v procese socializácie čoraz väčšiu úlohu názory a postoje rovesníckych skupín. Zároveň s nárastom tohto vplyvu stúpa aj intenzita sociálnej kontroly zo strany rovesníkov a rovesničiek. Spolužiáci a spolužiačky, priateľia a priateľky čoraz častejšie určujú pravidlá a preberajú na seba úlohu „kontrolóra“ konformity.

V tejto súvislosti je dôležité venovať pozornosť tomu, ako deti samy vnímajú rodové stereotypy. Sondu o vnímaní rodových stereotypov deťmi realizovalo v roku 2000 občianske združenie EsFem. Ako vyplýva z jej záverov, deti vo veku 11 – 12 rokov jasne charakterizujú rodové roly mužov a žien. So zvyšujúcim sa vekom sa znižuje rozptyl charakteristík „typického muža“ a „typickej ženy“. Poznatky výskumu potvrdili niektoré známe skutočnosti:

- Oblasť seberealizácie mužov a žien chápu deti oddelene – verejnú sféru a orientáciu na výkon ako oblasť mužského pôsobenia (deti uvádzali profesionalitu, majetok, sebavedomie, pribojnosť a pod. ako mužské typické vlastnosti) a súkromnú sféru a starostlivosť o vzťahy a okolie ako oblasť pôsobnosti žien (starostlivosť, obetavosť, neha, empatia, schopnosť odpúšťať atď.).
- V oblasti partnerských vzťahov deti od mužov očakávali charakter, autoritu, prípadne majetok – ako schopnosť ekonomicky zabezpečiť rodinu, zásadovosť, oporu, sebavedomie, pričom od žien očakávali najmä dobrý výzor, nehu, vernosť, schopnosť odpúšťať a pod.
- Predstava detí o „typickom mužovi a žene“ sa značne odlišuje od toho, ako si predstavujú „ideálnu partnerku alebo partnera“. Hoci deti vnímajú rodové stereotypy ako niečo, čomu sa nedá uniknúť, predsa sa ich predstavy o živote riadia odlišnými očakávaniami. Pri formulovaní obrazu ideálneho partnera alebo partnerky nie sú určujúce stereotypné „mužské“ alebo „ženské“ vlastnosti, ale skôr pozitívne charakterové črty. Neočakávajú teda za partnera alebo partnerku „muža“ alebo „ženu“, ale charakterného a príjemného človeka.

Porovnanie výrokov detí o typických vlastnostiach žien a mužov

Chlapec – 12 rokov:

- Ženy – robia väčšinou poriadok a varia. Robia domáce práce.
- Muži – zarábajú, chodia do práce, opravujú auto, opravujú veci v domácnosti, kukajú telku a pijú pivo a čítajú noviny.

Dievča – 14 rokov:

- Žena – elegantnosť, dôstojnosť, citlivosť, zručnosť
- Muž – bojovnosť, energickosť, podnikavosť

Chlapec – 11 rokov:

- Muž – sedí v krčme, číta noviny, pozerá TV.
- Žena – varí, pere, hučí, rodí.

Dievča – 15 rokov:

- Muž – frajerina, namyslenosť
- Žena – obetavosť, klebetnosť

Chlapec – 13 a pol roka:

- Typické pre muža je vyspať sa so ženou a keď tá žena po čase zistí, že je tehotná a povie to mužovi, on sa na ňu vykašle a ide za inou! A pre ženu je typické muža zviešať a keď zistí, že je tehotná, tak to tomu mužovi vyčíta.

Význam rovesníckych skupín ako „centier rodovej kontroly“ potvrdzujú aj zahraničné autorky a autori: „So zvyšujúcim sa významom rodičov v živote dievčat sa zvyšuje význam rovesníkov... Rovesníčky schvaľujú ich rozhodnutia a podporujú ich novú, nezávislú osobnosť. Je to čas na hlbkové hľadanie seba samej vo vzťahoch. Je to nepretržitý experiment... Dievčatá trestajú iné dievčatá za to, že sa im nepodarilo dosiahnuť tie isté nemožné ciele, ktoré ony samy nedokážu dosiahnuť... Šikanovanie slúži ako vrcholná forma spoločenskej kontroly dievčat, ktoré nevenujú dostatočnú pozornosť spoločenským tlakom. Obetiam šikany sa každý vyhýba; tieto dievčatá sú vystavené výsmechu, tyranizovaniu a trápeniu na sto spôsobov. Pravdepodobnými obeťami šikanovania sú dievčatá bystré, asertívne, sebavedomé, príliš pekné alebo nie dostatočne pekné“ (Pipher, 2000, s. 65 – 68).

Aj výber voľnočasových aktivít v rámci záujmových krúžkov a športových klubov je ovplyvnený stereotypnými predstavami o chlapčenských a dievčenských krúžkoch, prípadne o mužských a ženských športoch. Navyše, po roku 1989 zaniklo množstvo záujmových krúžkov. Prázdne miesta po nich vyplnili centrá voľného času, ale najmä cirkevné organizácie a kresťanské MVO, ktoré vychádzajú z tradičného vnímania mužskosti a ženskosti. Dá sa preto predpokladať, že sa presadzuje rodovo stereotypný prístup k ponuke aktivít pre deti a mladých ľudí. V nastávajúcom období by bolo užitočné podrobnejšie zmapovať reálnu situáciu.

4.3. MOŽNOSTI PREVENČIE RODOVO PODMIENENÉHO NÁSILIA

4.3.1. VÝCHODISKOVÝ RÁMEC

Východiskovým rámcem rodovo citlivej výchovy a rodovo citlivej pedagogiky sú ľudské práva a ich garancia. Hlavným dokumentom poukazujúcim na potrebu rodovo citlivej výchovy je *Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien*. Argumenty, ktoré môžu slúžiť pre zdôvodnenie potreby rodovo citlivej výchovy, je však možné nájsť aj v iných ľudskoprávných dokumentoch.

Dohovor o právach dieťaťa

Ak vychádzame z *Dohovoru o právach dieťaťa*, fixácia rodových stereotypov vytvára takú situáciu, v ktorej nie je možné naplňovať nasledujúce práva detí:

Článok 29: *Štáty, ktoré sú zmluvnou stranou Dohovoru, sa zhodujú, že výchova dieťaťa má smerovať:*

- k rozvoju osobnosti dieťaťa, jeho nadania a rozumových aj fyzických schopností v čo najširšom objeme;
- k výchove zameranej na posilňovanie úcty k ľudským právam a základným slobodám a tiež k zásadám zakotveným v Charte OSN;
- k príprave dieťaťa na zodpovedný život v slobodnej spoločnosti v duchu porozumenia, mieru, znášanlivosti, rovnosti pohlaví a priateľstva medzi všetkými národmi, etnickými, národnostnými a náboženskými skupinami a osobami domorodého pôvodu.

Deklarácia OSN o odstránení násilia páchaného na ženách

V súvislosti s potrebou rodovo citlivej výchovy ako prevencie rodovo podmieneného násilia je relevantná *Deklarácia OSN o odstránení násilia páchaného na ženách* (1993). Deklarácia „uznáva, že násilie páchané na ženách je demonštráciou historicky asymetricky rozdelenej moci medzi mužmi a ženami, ktorá viedla k nadvláde mužov nad ženami a k diskriminácii žien, a ktorá bráni ženám naplno rozvíjať svoje schopnosti, uznávajúc tiež, že násilie na ženách je jedným z rozhodujúcich spoločenských mechanizmov, pomocou ktorého sú ženy násilím zatlačované do podriadenej pozície oproti mužom.“

Článok 1: „Termín „násilie na ženách“ označuje pre potreby tejto Deklarácie akýkoľvek čin násilia založený na rodovej nerovnosti, ktorého dôsledkom je, alebo ktorý smeruje k tomu, aby jeho dôsledkom bolo fyzické, sexuálne alebo psychické poškodenie trpiacej ženy, vrátane vyhrážania sa takýmto činmi, nátlaku alebo akéhokoľvek odňatia slobody, či už vo verejnom, alebo v súkromnom živote.“

Článok 4j odporúča: „Prijať všetky príslušné opatrenia, najmä v oblasti vzdelávania, ktoré by pomohli zmierniť sociálne a kultúrne vzorce správania mužov a žien a odstrániť predsudky, zvyklosti a všetky praktiky založené na myšlienke podriadenosti alebo nadradenosti jedného z pohlaví a na stereotypných rolách mužov a žien.“

Pekínska deklarácia a Pekínska akčná platforma

Aj *Pekínska deklarácia a Pekínska akčná platforma* (1995) formulujú nový medzinárodný záväzok k vytýčeným cieľom rovnoprávneho postavenia, rozvoja a mieru pre ženy na celom svete:

- „vyrovnať do roku 2000 priepastnú rodovú nerovnováhu v základnom a strednom vzdelávaní a zabezpečiť do roku 2015 univerzálne vzdelávanie bez rodových rozdielov vo všetkých krajinách;
- navrhnuť a realizovať nediskriminujúce systémy vzdelávania a prípravy na povolanie.“

Rada Európy

Pokiaľ ide priamo o prostredie formálnej výchovy a vzdelávania, najpodrobnejšie rozpracovaným materiálom pojednávajúcim o rodovo citlivej výchove a pedagogike je Odporúčanie RE č. 1281 z roku 1995 o rodovej rovnosti vo výchove (1995). Materiál obsahuje nasledujúce konštatovania a odporúčania:

- Tradičné rodové roly vo výchove ešte vždy silne obmedzujú a redukovujú možnosti voľby oboch pohlaví... (článok 4, ii).
- Dievčatám a chlapcom by mali byť prezentované pozitívne vzory žien z minulosti a súčasnosti, ako právoplatný výchovný koncept na prekonávanie stereotypov (článok 6).

- Rodová rovnosť vo výchove musí byť súčasťou širšej stratégie na dosiahnutie rovnoprávnejšej a demokratickejšej spoločnosti, uznávajúcej, že ženy v minulosti a súčasnosti zásadne prispeli k rozvoju európskej kultúry a spoločnosti a je nevyhnutné začleniť do výchovy informácie o tom, že feminizmus bol ústredným zdrojom tohto prínosu (článok 9).
- Zhromaždenie RE preto odporúča, aby Výbor ministrov požadoval od kompetentných autorít členských štátov realizovanie výchovy k ľudským právam rodovo citlivo a prijatie opatrení na zvýšenie rovnosti (de jure a de facto) vo vzdelávaní, aktívnu podporu rovnosti práv, rovnosti šancí, rovného rodovo citlivého prístupu k dievčatám a chlapcom, ženám a mužom (článok 12) vyhľadávaním a šírením príkladov dobrej praxe v oblasti rodovo citlivej výchovy, napríklad:
 - (ii) revíziou učebných materiálov a metód s cieľom posilnenia nediskriminujúceho jazyka a nesexistického prístupu...;
 - revíziou stereotypných modelov a rolí pre dievčatá a chlapcov...;
 - lepšou prezentáciou dôležitého významu žien v európskych dejinách a kultúre;
 - začlenením rodovej citlivosti a podpory rovnosti do prípravy pedagogických pracovníkov.“

4.3.2. RODOVO CITLIVÁ VÝCHOVA AKO PREVENČIA NÁSILIA PÁCHANÉHO NA ŽENÁCH

4.3.2.1. Primárna prevencia

S ohľadom na odstraňovanie základnej príčiny rodovo podmieneného násilia – rodovej nerovnosti – je kľúčovou úlohou eliminácia rodových stereotypov z výchovy a vzdelávania a presadzovanie rodovo citlivého prístupu v práci s deťmi a mladými ľuďmi.

A. Rodovo citlivá výchova

Rodovo citlivá výchova vyžaduje od učiteľov a učiteliek individuálny prístup k deťom a mladým ľuďom, ktorý nie je ovplyvnený predsudkami voči chlapcom či dievčatám. Vychádza zo špecifických potrieb oboch skupín, ktoré sú dôsledkom nerovného spoločenského statusu mužov a žien vyplývajúceho z rozdielnej socializácie. „Rodovo citlivým správaním môžeme rozvíjať emancipačný potenciál dievčat aj chlapcov a podporiť ich schopnosť kritického myslenia a kritického vnímania“ (Egger, 2000, s. 127). Takýto prístup však vedia uplatniť iba tie učiteľky a učelia, ktorí dokážu rodové stereotypy a ich dôsledky identifikovať a reflektovať. Rodovo citlivá výchova je na slovenských školách ešte vždy skôr ojedinelým úkazom než bežnou praxou.

Pre dôslednú rodovo citlivú pedagogickú prácu však nestačí len ďalej nešíriť a nefixovať rodové stereotypy. Je nevyhnutné pomáhať deťom, aby si ich uvedomili, a ponúkať alternatívne vzory konštrukcie mužskosti a ženskosti. Ukázať deťom, že neexistuje žiadna uniformná mužskosť a ženskosť, že muži a ženy majú podstatne viac podobných než rozdielnych charakteristík. Rodovo citlivý prístup je predpokladom úspešnej pedagogickej práce vo všetkých učebných a výchovných predmetoch, ak jej cieľom má byť samostatne uvažujúca, slobodná ľudská bytosť vedomá si ľudských práv seba i ostatných. Medzi inšpiratívne príklady aktivít zameraných na elimináciu rodových stereotypov a ich negatívnych dôsledkov v zahraničí patria viaceré zahraničné projekty. Niektoré z nich, venované priamo prevencii rodovo podmieneného násilia, vychádzajú z potreby odlišného prístupu k dievčatám a chlapcom.

Príklady rodovo citlivého prístupu k dievčatám

Príklad 1: Rakúska pedagogička a psychologička Renate Egger, aktivistka pracujúca so ženami, ktoré zažili alebo zažívajú rodovo podmienené násilie, je presvedčená o tom, že rodovo citlivá pedagogika je súčasťou primárnej prevencie proti násiliu. Vypracovala projekt „Na stole sexizmu“, ktorého cieľovou skupinou sú dievčatá od siedmej triedy základnej školy. Cieľom tohto projektu je, aby „dievčatá nevníмали narušenie svojich hraníc a diskrimináciu ako individuálne záležitosti, ale aby rozpoznali spoločenský vzorec, ktorý sa za tým skrýva“ (Egger, 2000, s. 123). Je autorkou hier, ktoré sú určené dievčatám od prvej triedy, na posilnenie ich sebavedomia, schopnosti presadiť sa (bližšie pozri Aspekt 1/2000, s. 113 – 129).

Príklad 2: Vzhľadom na zvýšenie efektivity výsledkov práce v oblasti primárnej prevencie rodovo podmieneného násilia je nevyhnutný komplexnejší prístup k eliminácii rodových stereotypov a ich negatívnych dôsledkov. Ruth Dewime a Dagmar Benedikt, rakúske pedagogičky, ktoré uplatňovali princípy rodovo citlivého prístupu k dievčatám vo feministickej dievčenskej škole *Virginie Woolf* vo Viedni, definujú základné princípy rodovo citlivej práce s dievčatami. Ich princípy môžu byť inšpiratívne pre prácu s dievčatami v každej škole:

- a) **Dejiny žien.** Dôraz sa kladie na to, aby sa hovorilo nie len o slávnych ženách, ale o všetkých ženách. Je potrebné upriamiť pozornosť detí na aktívne konanie žien, informácie a otázky, prečo niečo urobili alebo neurobili. Hovoriť je potrebné nie len o bielych stredo európskych ženách, ale o všetkých ženách na svete.
- b) **Ženský, resp. žensky špecifický jazyk.** Je potrebné pomenovať to, čo ženy a dievčatá robia tak, aby boli ženy v jazyku viditeľné a počuteľné.
- c) **Antirasistické, multikultúrne učenie sa.** Na svete žije veľa rôznych žien, ktorých skúsenosti sú pre nás dôležité. Rôznosť žien neznamena rozdiel v ich hodnote.
- d) **Odhalovanie každodenného sexizmu** v knihách, filmoch, rôznych materiáloch. Nejde o cenzúru, ale o kritickú analýzu zobrazovania žien a toho, či tento spôsob zobrazovania súvisí s našou realitou.
- e) **Sebaobrana v najširšom slova zmysle.** Dievčatám je potrebné ukázať, ako sa brániť sexuálnemu, sexistickému násiliu, slovnému či telesnému. Hovoriť by sa malo aj o tom, čo všetko súvisí s vnímaním vlastného tela.
- f) **Priateľstvo medzi ženami a dievčatami** je dôležitým prvkom v dosahovaní cieľov dievčat a žien.

Príklad 3: V Nemecku vypracovala pracovná skupina zaoberajúca sa rodovo citlivou pedagogikou kritériá ústretového správania v pedagogickej práci s dievčatami pod názvom „Hovorenie nás robí vidiacimi, mlčanie slepými“ (Egger, 2000, s. 127). Základné princípy týchto kritérií sú podobné ako princípy R. Dewime a D. Benedikt. Zdôrazňujú potrebu zviditeľňovania dievčat a žien ako aktívne konajúcich osôb. Dôležité pre dievčatá je, aby boli definované ako samostatné osoby, a nie len prostredníctvom chlapcov. Dievčatá by sme nemali robiť zodpovednými za správanie chlapcov. Mali by sme ich posilňovať v ich kritickom odstupe voči role, do ktorej sú vtáčané a aj voči očakávaniam, ktoré sú s touto rolou spojené. V diskusiách by učiteľky a učelia mali dbať na to, aby bol vyvážený podiel chlapcov a dievčat pokiaľ ide o dĺžku a frekvenciu vystúpení. Dievčatá a ich argumenty je potrebné brať vážne. Samostatná pozornosť patrí aj priestorom školy: je dobré, ak sa vyhradí miesto – oddychový kútik – iba pre dievčatá. Všetky pomôcky, učebne, športové priestory musia byť rovnako prístupné pre dievčatá aj pre chlapcov. Uvedené princípy rodovo citlivej práce s dievčatami sú zamerané na kompenzáciu nedostatkov, ktoré vznikajú obmedzeniami vyplývajúcimi z rodových stereotypov.

Princípy rodovo citlivého prístupu k chlapcom

Tradičná mužská/chlapčenská rola a očakávaná s ňou spojené ochudobňujú aj chlapcov o individuálny rozvoj, napríklad o možnosť citových prejavov, priznania si chyby či väčšej samostatnosti. Rodové stereotypy spojené s mužskou rolou sú rovnako nežiaduce a obmedzujúce ako rodové stereotypy spojené so ženskou rolou. „Zlyhávanie voči požiadavkám tradičnej mužskej roly môže byť jednou z príčin násilného správania chlapcov, ale aj psychosomatických a psychických porúch“ (Egger, 2000, s. 127 – 128).

Princípy rodovo citlivej práce s chlapcami vypracovala nemecká pedagogická skupina. Chlapcov je potrebné upozorniť na to, že mužská rodová rola môže ohrozovať ich vlastné zdravie. Chlapci oveľa ťažšie ako dievčatá zisťujú nevýhody mužskej rodovej roly. Myslia si, že by sa museli vzdať privilégií. Prvoradým cieľom pri práci s chlapcami je odstránenie stresu. „Pre chlapcov je veľkou úľavou, keď zistia, že aj iní chlapci majú také problémy ako oni sami, keď si môžu priznať zlyhania a chyby a nemusia byť stále dokonalí...“ (Egger, 2000, s. 128).

Ďalšími dôležitými princípmi sú odstraňovanie nenávisťi voči ženám a homofóbie, posilňovanie sebadôvery a sily vlastného ja. „Za maskou tvrdosti, chladu, istoty a dominantného správania sa zväčša skrýva obrovská neistota“ (Egger, 2000, s. 129). Požiadavka sebaopodporovania sice môže znieť na prvý pohľad paradoxne, ale myslí sa tým potvrdzovanie a posilňovanie pozitívnych vlastností. Chlapci by sa mali naučiť riešiť konflikty tam, kde vznikajú, a pripúšťať si city. Mali by byť vedení k autonómii, pod ktorou sa myslí schopnosť postarať sa sám o seba. Musia sa naučiť zvládnuť starostlivosť o domácnosť a výchovu detí. Pri rodovo citlivej práci s chlapcami sa odporúča, aby chlapčenskú skupinu, s ktorou sa pracuje, viedol muž, ktorý pôsobí ako vzor. Nemusí to byť „perfektný muž“, ide skôr o to, aby tematizoval vlastné pochybnosti, slabosti, strach a obavy.

Práca s učebnicami

Ak učelia a učiteľky, prípadne rodičia, nemajú istotu v tom, do akej miery je učebnica alebo iná kniha, s ktorou deti pracujú, rodovo stereotypná, môžu využiť jednoduchý „návod“ na identifikáciu rodových stereotypov v texte. Sú ním **kritériá na hodnotenie kníh pre deti**, ktorý vypracoval C. Koppermann (Koppermann, 2000, s. 148):

- Koľko dievčat a žien, a koľko chlapcov a mužov v knihe vystupuje? Kto vystupuje v hlavných a kto vo vedľajších úlohách?
- Vystupujú dievčatá a ženy ako samostatné osobnosti plné fantázie a schopné vývinu?
- Je v knihe vyjadrená mnohotvárnosť ženských skúseností a záujmov? Hovorí sa aj o vecných záujmoch žien?
- V akých profesiách sú ženy?

- Pohybujú sa dievčatá a chlapci mimo tradovaných vzorcov mužskosti a hrdinstva? Je v knihe miesto pre citlivosť, starostlivosť, otvorenosť a obavy? Alebo sa ich konanie riadi bežnými klíšé?
- Kto má nápady, kto je iniciátorom, kto sa presadzuje? Sú aj dievčatá a ženy zaangažované a kompetentné? Sú v knihe rôzne formy spoluzitia? Sú prezentované bez negatívnych predsudkov ako samozrejme formy spoluzitia?
- Ako je to s delbou práce v rodine a s pomerom medzi prácou v zamestnaní a v domácnosti? Zobrazujú sa riešenia vymykajúce sa z rámca strnulých rodovo stereotypných vzorcov? Ako sú vykreslené matky? Používa sa ženský jazyk?

B. Tematizácia rodovo podmieneného násilia a jeho príčin v rámci práce s deťmi a mladými ľuďmi

Tento spôsob prevencie rodovo podmieneného násilia je dôležitý najmä pre potrebu odbúravania mýtov, ktoré ešte vždy prevládajú v súvislosti s násilím páchaným na ženách. Pri takejto práci je potrebné pripomínať skutočné príčiny násilia a odmietnuť ich rovnako ako násilie samotné. Pri akejkoľvek práci venovanej tematizovaniu rodovo podmieneného násilia je potrebné predpokladať, že medzi poslucháčmi a poslucháčkami je prítomná osoba, ktorá takéto násilie zažila alebo zažíva. Preto je tento typ aktivít možné vykonávať iba s ohľadom na možnú potrebu priamej intervencie (prednášajúca či prednášajúci musia byť pripravení na poskytnutie pomoci, rady atď.).

Rodovo citlivej výchove sa na Slovensku dlhodobo venujú tri organizácie: Aspekt, Centrum pre rodové štúdie a EsFem.

Príklady aktivít v oblasti rodovo citlivej výchovy na Slovensku

Aspekt svojou činnosťou prispieva k popularizácii a rozširovaniu širokého spektra tém súvisiacich s problematikou ľudských práv žien, feministického hnutia, feministickej teórie a kultúry. Okrem priamej práce s deťmi prostredníctvom rozhlasového vysielania podporuje problematiku rodovo citlivej výchovy a feministickej pedagogiky, najmä vydávaním publikácií. Medzi najdôležitejšie patrí monotematické číslo časopisu *Aspekt* venované rodovej socializácii a výchove, publikácia *Ružový a modrý svet: rodové stereotypy a ich dôsledky* (v spolupráci so združením Občan a demokracia) určená predovšetkým pedagogickej verejnosti. Rovnako ako knihy pre deti vydané v Aspekte, aj táto publikácia je cennou pomôckou pre všetkých, ktorí chcú vo svojej práci pristupovať k deťom a mladým ľuďom rodovo citlivo. Rodovo citlivá pedagogika predstavuje jednu z centrálnych tém, ktorým sa chce Aspekt venovať.

Centrum pre rodové štúdie pôsobí pri Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a patrí medzi prvé organizácie na Slovensku, ktoré systematicky pracujú so študentmi a študentkami s ohľadom na princípy rodovo citlivej výchovy. Centrum ponúka viacero kurzov pre vysokoškolských študentov a študentky a zrealizovalo aj cyklus seminárov pre stredoškolských učiteľov a učiteľky zameraný na rodové aspekty pedagogickej práce. Centrum prostredníctvom ponúkaných celouniverzitných prednášok pod názvom *Úvod do rodových štúdií* plní nezastupiteľnú úlohu vo výchove budúcich učiteľov a učiteľiek, ale aj iných profesionálov a profesionálok. Členky Centra sú zároveň vysokoškolskými pedagogičkami a vo svojej práci uplatňujú zásady rodovo citlivej výchovy. Ako jediná organizácia na Slovensku zameriava aspoň čiastočnú pozornosť aj na skryté kurikulum školy. Realizuje výskum zameraný na situáciu žien-vedkýň v prostredí vysokých škôl.

EsFem je prvou organizáciou na Slovensku realizujúcou systematickú pravidelnú prácu zameranú na presadzovanie rodovo citlivej výchovy na stredných školách. Prostredníctvom spolupráce s učiteľkami a učiteľmi ponúka dlhodobý projekt „Model rodovo citlivej výchovy“, ktorý je jedným z ťažiskových aktivít organizácie. Projekt tvorí cyklus workshopov pre učiteľov a učiteľky stredných škôl a iných pedagogických pracovníkov a pracovníčky zameraný na možnosti rodovo citlivej výchovy v ich práci. Okrem teoretickej prípravy ponúka aj precvičovanie konkrétnych aktivít využiteľných pri práci s deťmi na hodinách. EsFem okrem toho realizuje aj semináre pre stredoškolských a stredoškolské zamerané na prevenciu rodovo podmieneného násilia v párových vzťahoch prostredníctvom eliminácie rodových stereotypov. Táto práca sa v roku 2000 na Informačnom fóre Rady Európy v Bratislave dostala medzi záverečné odporúčania ako vhodný spôsob eliminácie rodových stereotypov. V spolupráci s materským centrom v Prešove vydali metodický list rodovo citlivej výchovy ako prevencie násilia páchaného na ženách.

4.3.2.2. Sekundárna prevencia

Sekundárna prevencia rodovo podmieneného násilia znamená vytváranie podmienok na poskytovanie efektívnej pomoci ženám, ktoré takéto násilie zažili alebo zažívajú. V tejto oblasti je potrebné venovať pozornosť odbornej príprave budúcich profesionálov a profesionálok pracujúcich so ženami vystavenými rodovo podmienenému násiliu (bližšie pozri časť 3.3. alebo 3.4.).

4.3.3. ZÁVER: PERSPEKTÍVY PREVENIE NÁSILIA PÁCHANÉHO NA ŽENÁCH

V oblasti **primárnej prevencie** násilia páchaného na ženách je nevyhnutné rozvinúť nasledujúce aktivity:

1. v oblasti výskumu je potrebné zamerať sa na nasledujúce témy: rodová analýza učebníc a učebných osnov; výskum skrytých kurikul; výskum rodovej socializácie v rodine; výskum rodovej socializácie v predškolských zariadeniach; rodová analýza využívania voľného času dievčatami a chlapcami;
2. v oblasti prípravy učiteľov a učiteľiek je potrebné zamerať sa na zaradenie rodovo citlivej výchovy do osnov stredných škôl pedagogickej a sociálnej práce, stredných zdravotných škôl a do kurzov vysokých škôl pripravujúcich pedagogických pracovníkov a pracovníčky;
3. vypracovať metodické postupy pre rodovo citlivú výchovu v jednotlivých učebných predmetoch;
4. priebežne monitorovať a revidovať učebné texty a učebné pomôcky;
5. ponúkať dievčatám a chlapcom pozitívne vzory žien a mužov;
6. zdôrazňovať význam ženského hnutia pre rozvoj demokracie a garanciu ľudských práv;
7. v rámci aktivít MVO sú žiaduce semináre a prednášky venované tematike rodovo citlivej výchovy, rodovo citlivé voľnočasové aktivity pre deti, vydávanie publikácií venovaných tejto téme.

V oblasti **sekundárnej prevencie** sú potrebné nasledujúce kroky:

1. zaradiť problematiku násilia páchaného na ženách do osnov stredných zdravotníckych škôl;
2. zaradiť problematiku násilia páchaného na ženách do kurzov vysokých škôl pripravujúcich profesionálov v oblasti medicíny a ošetrovateľstva, sociálnej práce a poradenstva, polície, advokátov a advokátky, sudcov a sudkyne, prokurátorov a prokurátorky, psychologov a psychologičky;
3. podporovať aktivity MVO v tejto oblasti.

Adriana Mesochoritsová

5. MÉDIÁ A NÁSILIE PÁCHANÉ NA ŽENÁCH

5.1. NÁSILIE NA ŽENÁCH V KONTEXTE RODOVEJ NEROVNOSTI

Problematiku násilia páchaného na ženách je potrebné vnímať v kontexte rodovej nerovnosti. Profesor Alberto Godenzi na základe medzikultúrneho komparatívneho výskumu poukázal na to, že hoci násilie páchané na ženách je integrálnou súčasťou takmer všetkých kultúr, v niektorých spoločnostiach muži používajú menej alebo žiadne násilie voči svojim partnerkám. Skupiny s nižšou mierou rodového násilia sa vyznačovali spoluprácou a rovnosťou všetkých členov (Godenzi, 1997, s. 8). Takéto spoločnosti sa stali dôkazom toho, že sociálne vzťahy možno organizovať spôsobom, ktorý obmedzuje alebo až odstraňuje násilie páchané na ženách. Godenzi dospel k záveru, že existuje zreteľná súvislosť medzi násilím a nerovnosťou: „Zloženie sociálneho sveta vplyva na sklony dopúšťať sa aktov násilia medzi ľuďmi, a teda aj násilia mužov voči ženám. Existujú aj iné premenné, ktoré môžu mať vplyv na použitie násilia, ale nerovnosť sa zdá byť rozhodujúcim faktorom...“ (Godenzi, 1997, s. 8).

Skutočnosť, že násilie páchané na ženách je prejavom nerovnosti medzi mužmi a ženami, v súčasnosti akceptujú medzinárodné inštitúcie a je základným východiskom pri formovaní stratégií na elimináciu násilia aj v mnohých národných štruktúrach. Organizácia spojených národov (OSN) v *Deklarácii na odstránenie násilia páchaného na ženách* (1993) oficiálne uznala, že „násilie páchané na ženách je prejavom historicky asymetricky rozdelenej moci medzi mužmi a ženami, ktorá vedie k nadvláde mužov nad ženami a k diskriminácii žien a bráni ženám naplno rozvíjať svoje schopnosti.“ Konštatovala pritom, že „násilie na ženách je jedným z rozhodujúcich spoločenských mechanizmov, pomocou ktorého sú ženy zatlačované do podriadenej pozície oproti mužom“ (*Deklarácia...*, 1993).

Uznanie násilia páchaného na ženách za porušenie ľudských práv a poukázanie na nerovnosť ako rozhodujúci faktor, bolo jedným z najdôležitejších krokov OSN v oblasti eliminácie násilia. Prijatie tohto rodovo špecifického východiska, ktoré zohľadňuje spoločenskú rovinu a štruktúru podnecujúce vznik násilia na ženách, sa ukázalo ako účinná cesta na vysporiadanie sa spoločnosti s mužským násilím. Podľa predstaviteľiek a predstaviteľov Detský fond OSN (UNICEF) „násilie na ženách a dievčatách je na celom svete v mnohých kultúrach tak pevne zakotvené, že sa často vôbec nevníma ako násilie. Napriek tomu nie je táto brutalita nevyhnutná. Keď ju identifikujeme ako to, čím skutočne je – demonštráciou moci na udržanie status quo [t. j. podriadeného postavenia žien – pozn. autorky] – možno ju aj ukončiť... Násilie voči ženám plní sociálnu funkciu: dáva mužom kontrolu nad životom žien a robí zo žien druhotriednych ľudí“ (*Piata...*, 2001).

Takýto prístup, ktorý zahŕňa rodovú a mocenskú dimenziu problému, otvoril nové perspektívy pre riešenie problému násilia páchaného na ženách, pretože jasne pomenoval jeho príčiny. A zo spôsobu vysvetľovania príčin a z ich analýzy vyplývajú východiská preventívnej práce. Ak sa násilie chápe ako dôsledok rodovej nerovnosti, spôsob jeho eliminácie je jednoznačný: akýkoľvek sociálny, hospodársky či politický rozvoj, ktorý podporuje rodovú rovnosť a tým odstraňuje diskrimináciu žien, z dlhodobého hľadiska pomáha eliminovať násilie voči ženám, pretože obmedzuje moc mužov nad ženami – jednotlivo aj inštitucionálne (Jones, 2003, s. 19). Prevencia násilia voči ženám sa preto musí zamerať na zmenu postoja spoločnosti smerom k akceptácii rovnosti žien a mužov vo všetkých oblastiach – na verejnosti, v rodine, resp. v súkromí.

5.2. RODOVO CITLIVÉ MÉDIÁ – SÚČASŤ PRIMÁRNEJ PREVENIE

Základným cieľom každej primárnej prevencie je predchádzať vzniku násilia páchaného na ženách a akejkoľvek situácii, ktorá prispieva k jeho vzniku a tolerovaniu. Tento cieľ predpokladá zapojenie rôznych aktérov, ktorých práca má vplyv na formovanie verejnej mienky a spoločenských postojov. Príprava preventívnych stratégií preto musí zahŕňať aj prácu s médiami. Média formujú verejnú mienku a sú teda jedným z najvplyvnejších nástrojov na scitlivovanie verejnosti, elimináciu stereotypného vnímania mužskosti a ženskosti a na propagáciu nulovej tolerancie násilia páchaného na ženách. V odborných diskusiách o vplyve médií na násilie voči ženám sa však často poukazuje na ambivalenciu v správaní médií. „Niektoré mediálne spoločnosti majú rozporný vplyv... Na jednej strane reproduktujú rodové stereotypy a v tomto zmysle propagujú násilie, ale na strane druhej hrajú kľúčovú úlohu v prezentácii nových informácií a perspektív,“ konštatuje *Záverečná správa Expertnej skupiny Rady Európy na potlačanie násilia na ženách* (*Záverečná...*, 1997).

Mnohé médiá pomáhajú udržiavať rodovú nerovnosť necitlivým prezentovaním násilia, ako aj stereotypným zobrazovaním feminity a maskulinity. V súvislosti s rozvojom nových informačných technológií sa na medzinárodnej úrovni zvyšujú obavy z rozsahu a stupňa tolerovaného sexuálneho násilia produkovaného a distribuovaného prostredníctvom médií, najmä internetu (*Záverová... 1997*).

Vo všetkých kultúrach je nerovnocenné usporiadanie vzťahov medzi mužmi a ženami neodmysliteľným záležitosťou pre vznik násilia páchaného na ženách. Z tohto dôvodu sa každá účinná stratégia na jeho odstránenie musí vysporiadať so základnými postojmi danej kultúry a so sociálnymi štruktúrami, v dôsledku ktorých mocenské vzťahy pretrvávajú. „Každá spoločnosť má mechanizmy, ktoré legitímizujú, zahmlievajú alebo popierajú, a tým pestujú násilie,“ konštatuje záverečná správa Svetovej banky *Násilie páchané na ženách* (Heise – Pitanguy – Germain, 1998, s. 9). V spoločnosti existuje celá škála takýchto mechanizmov – od ústnej tradície po oficiálne edukačné, právne systémy a mediálne posolstvá, ktoré formujú stereotypné normy prípustného správania mužov a žien, a tým umožňujú viktimizáciu žien (napríklad ženám vystaveným násiliu je pripisovaná vina za takúto situáciu, sú okolím odsudzované či vylučované) (Mesochoritsová, 2001, s. 32).

V diskusii o vplyve médií na násilie páchané na ženách je dôležité pripomenúť aj *Záver Valného zhromaždenia OSN o výsledkoch päťročného vývoja od IV. Svetovej konferencie o ženách*, ktoré za jednu z hlavných prekážok eliminácie násilia páchaného na ženách považujú práve spôsob prezentácie násilia a žien v médiách: „Pre mnohé krajiny je stále typický nedostatočný koordinovaný prístup k otázke, ako reagovať na násilie, vrátane zdravotníckeho systému, médií, vzdelávacieho systému. Stále pretrvávajú nedostatočná informovanosť o následkoch násilia, o jeho prevencii... V niektorých krajinách sa objavili problémy, ktoré spôsobilo využívanie informačných a komunikačných technológií na obchodovanie so ženami a deťmi a na páchanie všetkých foriem ekonomického a sociálneho vykorisťovania... Komunikačné technológie umožnili v niektorých prípadoch zvýšený výskyt negatívnych obrazov žien, vyobrazovanie násilia na ženách alebo ponižovanie žien vrátane pornografických produktov a stereotypných obrazov. V médiách naďalej pretrvávajú zaujatosti voči ženám“ (*Záver... 2000*, s. 25 – 28).

O rodovo negatívnych dôsledkoch socializačného vplyvu médií nehovorila len medzinárodné dokumenty (napríklad *Pekinská akčná platforma*, ktorá zaradila oblasť „Ženy a médiá“ medzi 12 kritických oblastí ľudských práv žien), ale aj množstvo odborných rodových analýz (Řeháková, 2002; Síbrt, 2004). Problémy, na ktoré tieto analýzy poukazujú, si skutočne vyžadujú širokú spoločenskú diskusiu o potrebe a možnostiach meniť spôsoby mediálnych výpovedí smerom k väčšiemu rešpektovaniu princípov rodovej rovnosti. Ak chce spoločnosť zmeniť situáciu v oblasti násilia voči ženám k lepšiemu, musí sa sústrediť na hlavné príčiny tohto problému, a nie len liečiť jeho symptómy. Je teda potrebné začať spochybňovať spoločenské postoje a presvedčenia, o ktoré sa toto násilie opiera a prehodnotiť význam rodu, sexuality a rovnováhy moci medzi mužmi a ženami na všetkých úrovniach spoločnosti. V tomto kontexte hrajú médiá nezastupiteľnú úlohu.

5.3. ÚLOHA MÉDIÍ: KONTEXT MEDZINÁRODNÝCH LUDSKOPRÁVNÝCH DOKUMENTOV

V súvislosti s úlohou médií pri propagovaní nenásilných foriem správania, presadzovaní rodovej rovnosti a propagácii nulovej tolerancie voči násiliu páchanému na ženách, vyvinula medzinárodná ľudskoprávna komunita množstvo stratégií a odporúčaní. Široká paleta opatrení umožňuje každej spoločnosti využiť tieto poznatky a v prípade potreby ich prispôbiť vlastným podmienkam. Vzhľadom na diferencovanosť témy „Mediá a diskriminácia žien“ a rôznorodosť prístupov k nej zatiaľ neexistuje ucelený dokument, ktorý by sa zaoberal výlučne touto otázkou. Na medzinárodnej scéne badať iba čiastkové snahy o zachytenie korelácie medzi rodovo stereotypnými produkciami médií a diskrimináciou žien, resp. násilím páchaným na ženách. Jedným z prístupov je postupné začleňovanie tejto agendy do dokumentov, ktoré sa zaoberajú ľudskými právami žien vo všeobecnosti alebo konkrétne násilím páchaným na ženách.

5.3.1. PRÍKLADY POZITÍVNEJ PRAXE VO VYBRANÝCH DOKUMENTOCH OSN

Ako sa už spomínalo vyššie, z hľadiska ľudských práv žien je najvýznamnejším dokumentom *Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien* (CEDAW). Hoci nehovorí priamo o problematike médií, jeho preventívny charakter pre túto oblasť je nesporný. Štáty, ktoré ho ratifikovali, sa zaviazali prijať „všetky opatrenia na zmenu spoločenských a kultúrnych zvyklostí, pokiaľ ide o správanie sa mužov a žien, s cieľom dosiahnuť odstránenie predsudkov a zvykov a všetkých iných praktík založených na myšlienke podriadenosti a nadradenosti niektorého z pohlaví alebo na stereotypných úlohách mužov a žien“ (článok 5, odsek a). CEDAW teda poskytuje široký priestor pre naštartovanie mnohých pozitívnych zmien smerujúcich k obmedzeniu diskriminácie žien, resp. diskriminačných spôsobov prezentácie žien v mediálnej oblasti. Otázkou však zostáva, ako sa s jeho realizáciou vyrovnávajú jednotlivé krajiny.

Výbor OSN pre odstránenie diskriminácie žien v roku 1991 konštatoval, že násilie páchané na ženách je prekážkou v realizácii práv ustanovených CEDAW a z týchto dôvodov vydal *Doporučenie č. 19* (*Doporučenie... 1991*). Vďaka tomu sa potvrdila skutočnosť, že pojem „diskriminácia“ zahŕňa aj násilie páchané na ženách, t. j. všetky prejavy násilia porušujú CEDAW. *Doporučenie* obsahuje celý rad krokov, ktoré by mali štáty uskutočniť, aby zabránili násiliu páchanému na ženách. Medzi inými sa v ňom objavuje aj konkrétne opatrenie pre oblasť médií: „Štáty by mali prijať účinné opatrenia na zabezpečenie rešpektu médií voči ľudským právam žien, ako aj podpory týchto práv na verejnosti prostredníctvom práce médií“ (*Doporučenie... 1991*).

Medií sa dotýka taktiež spomínaná *Deklarácia o odstránení násilia páchaného na ženách* (1993); ostáva však vo všeobecnej rovine a odvoláva sa prevažne na potrebu zavádzania preventívnych politík v zmysle negovania stereotypných úloh mužov a žien v spoločnosti.

5.3.2. KONKRÉTNEJŠIE OPATRENIA A STRATÉGIE PRE OBLASŤ MÉDIÍ

5.3.2.1. Príručka OSN „Stratégie boja proti domácemu násiliu“

Na základe *Rezolúcie OSN č. 45/114* vydalo Centrum pre sociálny rozvoj a humanitárne otázky (Úrad OSN vo Viedni) príručku *Stratégie boja proti domácemu násiliu*. Dokument konštatuje, že v rámci preventívnych stratégií je nevyhnutné začať so vzdelávacími stratégiami, ktoré by mali za cieľ nielen zvyšovať informovanosť odbornej i laickej verejnosti o násilí, ale aj prispievať k zmenám postojov v spoločnosti. Odporúča, aby sa jednotlivé štáty sústredili na realizáciu verejných kampaní – a to nielen tých, ktoré by sa explicitne venovali násiliu páchanému na ženách a informovali o možnostiach pomoci, legislatívnych opatreniach, príčinách násilia, ale aj takých, ktoré by sa sústredili na propagáciu ľudských práv a pomohli by meniť zaužívané rodové stereotypy v spoločnosti (*Stratégie... 1993*, s. 106 – 114). Príručka tiež vyzýva médiá na propagáciu verejného dialógu, ktorý môže slúžiť ako katalyzátor zmien, ale iba za predpokladu, že „propagované informácie budú viesť k eliminácii negatívnych postojov a predstavovať konštruktívne alternatívy“ (*Stratégie... 1993*, s. 110).

5.3.2.2. Pekinská akčná platforma (1995)

Nový medzinárodný záväzok k vytýčeným cieľom pre oblasť rovnoprávneho postavenia a rozvoja žien formulovala v roku 1995 *Pekinská deklarácia a Pekinská akčná platforma*. Dokumenty vymedzili 12 problémových oblastí, kde sú sústredené prekážky zlepšenia situácie žien. Z hľadiska obsahu tejto kapitoly sú relevantné dve: strategická oblasť D – „Násilie páchané na ženách“ a strategická oblasť J – „Ženy a médiá“.

Strategická oblasť D – „Násilie páchané na ženách“

Obsah a dikcia *Pekinskej deklarácie* nadväzuje v oblasti násilia páchaného na ženách na CEDAW a *Deklaráciu o odstránení násilia páchaného na ženách*. Zdôrazňuje potrebu presadzovať rodovú rovnosť a ľudské práva žien ako základný predpoklad eliminácie násilia. Podstatný je však fakt, že zamerala väčšiu pozornosť na úlohu médií ako jedného z nositeľov spoločenskej zmeny. Deklarácia zdôrazňuje, že *zobrazovanie násilia na ženách v médiách, najmä opisovanie znásilňovania a sexuálneho zotročovania, ako aj zneužívanie žien a dievčiat ako sexuálnych objektov, vrátane pornografie, sú faktory, ktoré prispievajú k pretrvávajúcemu výskytu násilia a ktoré nepriamo ovplyvňujú celú spoločnosť* (oblasť D, s. 118). Vyzýva preto všetky vlády, aby vynaložili potrebné prostriedky na podporu a organizovanie celospoločenských kampaní, ktoré by informovali o násilí páchanom na ženách a scitlivovali verejnosť v prospech uplatňovania ľudských práv žien.

Deklarácia nezostáva iba pri potrebe kampaní, ale zdôrazňuje aj zodpovednosť médií pri presadzovaní princípov rovnosti príležitostí mužov a žien, ako aj nutnosť *odstraňovať modely prezentované v médiách, ktoré vedú k násiliu*. Reflektuje skutočnosť, že iba málo krajín realizuje výskumy o vplyve médií na rast násilia a vyzýva vlády, MVO a výskumné inštitúcie, aby začali podporovať médiá pri skúmaní vplyvu rodových stereotypov, vrátane dlhodobého pôsobenia komerčných reklám, ktoré prispievajú k rodovo podmienenému násiliu, a aby podnikli opatrenia na odstraňovanie negatívnych obrazov s cieľom vybudovať spoločnosť bez násilia (D2, s. 129).

Strategická oblasť J – „Ženy a médiá“

Z hľadiska rozpracovania tejto problematiky *Pekinská deklarácia* predstavuje zatiaľ najkomplexnejší súhrn opatrení pre mediálnu oblasť. Rezonuje v nej predovšetkým otázka zodpovednosti médií za zastavenie výskytu negatívnych obrazov žien, zobrazovania násilia na ženách a rodových stereotypov. Leitmotívom sa stáva výzva adresovaná všetkým aktérom zapojeným do mediálnej tvorby: *ak chceme rovnoprávnú spoločnosť, ak chceme zmeniť svet, musí sa zmeniť spôsob prezentácie žien v médiách*.

Oblasť J ponúka celý rad konkrétnych opatrení:

- presadzovať pozitívne informovanie o ženách v médiách,
- eliminovať používanie sexistického jazyka,
- zvýšiť počet ženských skupín aktívnych v mediálnej práci,
- stimulovať médiá k odstraňovaniu rodových stereotypov v mediálnej tvorbe,
- organizovať rodovo citlivé vzdelávacie tréningy pre mediálnych tvorcov (aj tréningy špeciálne o násilí páchanom na ženách),
- podporovať výskumy s cieľom definovať potrebné zmeny na zabezpečenie rodovo citlivých mediálnych výstupov,
- integrovať rodovú perspektívu do všetkých mediálnych politík.

Značnú pozornosť venuje aj potrebe zvyšovania účasti žien na mediálnej tvorbe. I keď sa počet žien v médiách zvyšuje, iba málo z nich pracuje v riadiacích a manažérskych pozíciách, čo v konečnom dôsledku znižuje ich možnosť ovplyvňovať rozhodovacie procesy. Deklarácia preto vyzýva vlády, aby podporili menovanie žien do dozorných, poradných, manažérskych a monitorovacích mediálnych inštitúcií, a to tak do štátnych, ako aj súkromných alebo verejných.

Upozorňuje, že na zabezpečenie reálneho uplatňovania ženských ľudských práv nestačí len deklarovanie potreby zmien. Ak médiá prijímajú zodpovednosť, ktorá vyplýva z ich možnosti ovplyvňovať spoločenské zmeny, mali by sa ich snahy premietnuť v čo najširšej miere do mediálnych legislatívnych procesov alebo samoregulačných mechanizmov. V súlade so slobodou vyjadrovania preto odporúča, aby mediálne a reklamné organizácie:

- zavádzali profesionálne smernice a etické kódexy, ktoré by stimulovali rodovo nestereotypné zobrazovanie žien a vytvárali by mechanizmy na odstraňovanie zobrazovania násilia na ženách a deťoch.

Ďalšou alternatívou je vytváranie dozorných mediálnych rád, ktoré by mediálne procesy monitorovali z rodového hľadiska. Významnú úlohu by tu mali zohrávať MVO, ktoré sa venujú násiliu páchanému na ženách a ľudským právam žien. Mali by sa prizývať k tvorbe programových štruktúr a mediálnych výstupov s cieľom inkorporovať do nich rodové analýzy. V tomto kontexte vyzýva vlády, aby uznali prínos ženských MVO a vytvárali im vhodné podmienky na ich prácu, vrátane finančnej podpory.

Pozornosť venuje aj rozvoju nových technológií a upozorňuje na význam rýchlej výmeny informácií pri presadzovaní rodovo citlivých politík a zásad rodovej rovnosti. *Vývoj informačných a komunikačných technológií by mal prispievať aj k interaktívnej výmene vedomostí, ktoré by slúžili na podporu žien. Vzájomné odovzdávanie poznatkov, skúseností a vytvorených stratégií ženských skupín aktívnych v mediálnej práci je vhodným spôsobom, ako zlepšiť postavenie žien v spoločnosti. Vďaka pretrvávajúcej nerovnosti však veľké množstvo žien nemá rovnaký prístup napríklad k internetovej infraštruktúre, nemajú rovnaké zručnosti pre prácu s počítačmi ako muži (zohľadni sa to týka vidieckych žien).* V reakcii na tieto skutočnosti Akčná platforma ako strategickú úlohu vytýčila aj podporu žien pri zvyšovaní zručností, vedomostí a prístupu k informačným technológiám.

Pekinská deklarácia a Akčná platforma zásadne ovplyvnili smerovanie diskusie o význame a dôležitosti médií pri propagovaní princípov rodovej rovnosti a ich implementácii do každodenného života. Všetky dokumenty, ktoré neskôr prijalo medzinárodné spoločenstvo, sa opierajú o pekinské kritériá. Nasledovná analýza sa preto sústreďuje iba na tie, ktoré nejakým spôsobom rozšírili prijaté opatrenia, resp. ktoré ponúkajú ďalšie návody a východiská pre mediálnu oblasť.

5.3.2.3. Odporúčania Expertnej skupiny Rady Európy (ES RE) na elimináciu násilia páchaného na ženách

Problematike médií v kontexte násilia páchaného na ženách sa opakovane venovala aj *Expertná skupina Rady Európy na elimináciu násilia páchaného na ženách*. Tento orgán bol kritizovaný za svoje odporúčania smerujúce na podporu rodovej rovnosti v médiách, ktoré boli vnímané ako snaha o zasahovanie do tvorivých mediálnych procesov. V reakcii na túto kritiku expertná skupina na svojom zasadnutí v Štrasburgu v roku 1997 odmietla ideu „sloboda prejavu verzus zodpovednosť“ a nahradila ju myšlienkou „sloboda prejavu so zodpovednosťou“ (Záverčná..., 1997, časť 15: Mediá). Expertná skupina zdôraznila, že jej odporúčania sa snažia podporiť článok 7 *Medzinárodnej televíznej konvencie*, ktorá zdôrazňuje význam rešpektovania ľudskej dôstojnosti (Záverčná..., 1997, časť 15.1.). Odkázala pritom na výsledky výskumov médií, ktoré podporujú presvedčenie, že „udržovanie status quo je jednou z možných funkcií médií“. Odporučila tiež, aby sa zistené závery z výskumných informácií o efektoch násilia prezentovaného v médiách nezjednodušovali a aby sa opierali o vedecky zdôvodnené fakty.

Zistenia výskumov citované podľa *Odporúčania ES RE* (Záverčná..., 1997, časť 15.7.)

- Ženy majú tendenciu k zvýšeným pocitom strachu následkom zobrazovania násilia v médiách, pričom ženy, ktoré sa stali obeťmi násilia, sú v tomto smere ešte viac zraniteľné ako ženy, ktoré takúto skúsenosť nemajú.

- Mediálne prezentácie majú tendenciu potvrdzovať tradičnú maskulinitu, odobrujúc „právo“ mužov používať násilie.
- Zobrazovanie sexuálneho násilia vyvoláva u priemerného muža sexuálne vzrušenie a môže podnecovať agresivitu.
- Existuje prepojenie medzi sexuálnou aktivitou podnecovanou zobrazovaním sexualizovaného násilia v médiách, vierou v mýty o znásilneniach a skutočnými násilnými činmi páchanými na ženách v ich každodennom živote.
- Opakované zobrazovanie násilia páchaného na ženách zvyšuje nepriateľské postoje voči ženám, čo má spätný negatívny vplyv na vzťahy medzi ženami a mužmi.

Tieto zistenia dokumentujú, že médiá môžu svojím rodovo necitlivým prístupom vytvárať živnú pôdu pre vznik nielen individuálneho, ale aj sekundárneho násilia na ženách. Základným odporúčením ES RE je preto „motivovať médiá k účasti na rozvíjaní princípov nulovej tolerancie a k participácii na národných a celoeurópskych vzdelávacích kampaniach propagujúcich nulovú tolerantnosť verejnosti“ (Záverčná..., 1997, časť 15.10.).

Princíp „nulovej tolerancie“ a programy na jeho implementáciu

Vymedzenie nulovej tolerancie – pojem „nulová tolerancia“ je základným princípom *Kanadského národného akčného plánu* pod názvom *Meníme krajinu: eliminujeme násilie – dosahujeme rovnosť*. Znamená to, že žiadna forma násilia páchaného na ženách nie je akceptovateľná, pričom bezpečnosť a rovnosť žien sú prioritami. Princíp „nulovej tolerancie“ bol prijatý aj ako podstata britskej vzdelávacej a preventívnej kampane uskutočnenej v Edinbournu (Záverčná..., 1997, časť 6.5.).

Programy na implementáciu filozofie nulovej tolerancie patria k vhodným strategickým krokom, ktoré by mali iniciovať mediálni profesionáli pracujúci v tlačových radoch, rozhlasových a televíznych organizáciách, reklamných agentúrach a produkčných spoločnostiach. ES RE odporúča, aby súčasťou týchto dokumentov neboli len etické kódexy a profesionálne smernice, ale „tam, kde sa etické kódexy preukážu ako neefektívne, mali by byť k dispozícii disciplinárne sankcie a finančné pokuty“ (Záverčná..., 1997, časť 15.23.). Na zabezpečenie ešte účinnejšieho zamedzenia diskriminácie žien odporúčajú expertky a experti RE, aby takéto programy boli požadované od každej spoločnosti, ktorá má licenciu na vysielanie, a mali by byť súčasťou posudzovacích procesov pri ich udeľovaní.

Príkladom toho, čo by mohli obsahovať samotné programy, je eliminácia zobrazovania násilia a sexistického a ponižujúceho obrazu žien, obmedzenie zamerania sa na senzácie (útoky „neznámeho“ páchatela, zobrazenie páchatela ako monštra), posilnenie senzitívnych reportáží (ktoré by informovali o tom, že väčšina mužov – páchatelov je z blízkeho okruhu známych obeť alebo by odbúravali ďalšie mýty o násilí, napríklad že ženy vyprovokovali násilie), propagácia vyváženého a realistického obrazu žien a mužov. Medzi všeobecnejšie ciele by mal patriť záväzok k prezentovaniu rovnoprávnosti žien a mužov a podávanie čo najviac informácií o možnostiach pomoci pre ženy, ktoré zažili alebo zažívajú mužské násilie.

Rovnako ako OSN, aj RE vyzýva spoločnosť, aby zvýšili počet žien v mediálnych rozhodovacích inštitúciách, RE však ide ešte ďalej. Zdôrazňuje, aby takéto posty obsadzovali ženy, ktoré chápu podstatu prepojenia rovnoprávnosti a násilia zobrazovaného v médiách. Medzi preventívne opatrenia by mali byť zaradené plány na zrovnoprávnenie žien a mužov v procesoch výberu zamestnankýň či zamestnancov v médiách. Nezameniteľnú úlohu zohráva zvyšovanie vedomostí a zručností mediálnych tvorcov v oblasti rodovej rovnosti prostredníctvom školiacich aktivít.

Kritická situácia v oblasti propagácie pornografie a násilia prostredníctvom nových informačných technológií podnietila expertnú skupinu na formulovanie opatrení aj v tejto oblasti. Odpoveďou by malo byť *podporovanie vývoja autoregulácie internetových spravodajských skupín cez správcu siete, a ak je to možné cez filtračné systémy*. Potrebné je rozvíjať aj ďalšie činnosti, napríklad vytvoriť systémy monitorovania ženskej a detskej pornografie a komunikácie medzi zneužívateľmi na internete.

Ku všeobecným odporúčaniam, ktoré už boli spomenuté aj v rámci OSN, patrí výzva pre jednotlivé vlády, aby založili a financovali autonómnú ženskú organizáciu pre monitorovanie násilia a sexismu v médiách, aby podporovali výskumy o vplyve médií na zvyšovanie rodových nerovností, a teda násilia na ženách (hlavne v oblasti komerčných reklám), aby zabezpečili, že žiadne reklamné soty nebudú propagovať sexistické alebo násilie obsahujúce prvky.

Ako vidno z uvedených odporúčaní a navrhovaných stratégií, vo všetkých záveroch medzinárodného spoločenstva rezonuje myšlienka zodpovednosti národných vlád za implementáciu vhodných stratégií v oblasti rodovej rovnosti a médií. Je zjavné, že ani značný prínos MVO zaoberajúcich sa ľudskými právami žien nemôže suplovať podporu vlád stelesnenú do konkrétnych krokov, či už inštitucionálnych alebo legislatívnych. Najvýstižnejším vyjadrením tejto diskusie by mohlo byť tvrdenie, že ľudské páva začínajú v hĺbke vedomia a končia v primerane fun-

gujúcih inštitúciách (Mesochoritsová, 2001, s. 42). Z tohto dôvodu je dôležité, aby prijaté záväzky nezostali iba v deklaratívnej rovine, ale boli zavádzané do každodennej praxe.

5.4. MÉDIÁ A NÁSILIE PÁCHANÉ NA ŽENÁCH: SITUÁCIA NA SLOVENSKU

Ako ukázala predchádzajúca prezentácia problému, násilie páchané na ženách patrí na Slovensku ešte stále k problémom vnímaným prostredníctvom mnohých mýtov a predsudkov, čo zabraňuje uznaniu spoločenskej a štruktúrnej roviny problematiky – teda skutočnosti, že násilie páchané na ženách má závažné **spoločenské** príčiny, mechanizmy a dôsledky. Táto situácia sa negatívne premieta aj do presadzovania preventívnych opatrení v mediálnej sfére.

Situácia na Slovensku v oblasti eliminácie násillia na ženách prostredníctvom práce s médiami nezodpovedá medzinárodným ľudskoprávnym východiskám a štandardom. Nielenže chýbajú konkrétne stratégie na uskutočnenie zmien v mediálnom priestore, ale zo strany vládnych inštitúcií zlyhávajú aj snahy naštartovať preventívne opatrenia v tejto oblasti (pozri *Informácia...*, 2003). Hoci prijaté východiská v oblasti eliminácie násillia prostredníctvom práce s médiami by mal prioritne zavádzať do praxe štát, neplní si túto úlohu, a tak sa jej ujímajú (pre nedostatok finančných a personálnych kapacít však iba čiastočne) predovšetkým MVO (napríklad Iniciatíva Piata žena). Zlyhávanie štátu v tejto oblasti sa negatívne odráža najmä v ťažkostiach pri presadzovaní efektívnych celospoločenských stratégií a mechanizmov na odstraňovanie negatívnej rodovej stereotypizácie žien a mužov v médiách.

5.4.1. REALIZÁCIA OPATRENÍ V KONTEXTE ĽUDSKOPRÁVNÝCH DOKUMENTOV

Z oficiálnych koncepčných a strategických materiálov, ktoré boli v SR prijaté pre oblasť ľudských práv žien a násillia páchaného na ženách, sa problematiky médií dotýkajú dva: *Národný akčný plán pre ženy* a *Stratégia na prevenciu a elimináciu násillia páchaného na ženách a v rodinách*.

5.4.1.1. Národný akčný plán pre ženy v Slovenskej republike (NAPŽ)

Spomedzi formulovaných národných priorit pre oblasť rovnosti žien a mužov sa o médiách priamo zmiňuje prioritou IV b: „Prostredníctvom masmédií formovať verejnú mienku k rešpektovaniu rovnoprávnosti žien a mužov.“ V záujme jej plnenia bolo navrhnutých viacero opatrení.

Opatrenia Národného akčného plánu pre ženy v SR pre oblasť médií

- Monitorovať verejnoprávne médiá z hľadiska objektivity, pravdivosti, vyváženosti a koordinácie informácií o otázkach týkajúcich sa postavenia žien v spoločnosti
- Presadzovať obmedzovanie prezentácie násillia v médiách a prispôsobenie programovej štruktúry a vysielacích časov s cieľom eliminácie násillia a drogových závislostí
- Sprostredkovať najdôležitejšie informácie o záväzkoch, ktoré SR prevzala pri riešení postavenia žien v našej spoločnosti v súlade s medzinárodnými konvenciami
- Uskutočniť výskum verejnej mienky, ktorý zabezpečí vyhodnotenie efektivity masmediálnych projektov garantovaných vládou SR
- Podporovať aktivity médií, najmä verejnoprávnych, pri zvyšovaní občianskeho sebauvedomovania žien
- Využívať výsledky národných a medzinárodných projektov a informovať o nich verejnosť s cieľom zlepšiť postavenie žien v spoločnosti

Pri sledovaní prijatých konkrétnych opatrení v rámci NAPŽ možno konštatovať, že ani jedna z formulovaných úloh nebola od roku 1997 až dodnes splnená. Konštatovalo to aj samotné Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR v správe o implementácii *Pekínskej akčnej platformy*: v časti J – *Ženy a médiá* hovorí: „spolupráca s médiami pri prezentovaní netradičného a od stereotypov oslobodeného obrazu ženy v nich je doposiaľ nenaplnenou úlohou pre Slovenskú republiku“ (*Implementácia...*, 2004, s. 16).

Vo výročných hodnotiacich správach NAPŽ sa objavujú iba čiastkové informácie o plnení, často bez logickej súvislosti (podrobnejší komentár u autorky). Napriek tomu, že NAPŽ je považovaný za hlavný programový dokument vlády v oblasti postavenia žien, navrhované riešenia v mediálnej oblasti nezodpovedajú súčasným východiskovým

trendom v zmysle ľudskoprávných dokumentov. Z vyhodnocovacích správ je zjavné, že nepodávajú presný obraz o situácii v mediálnej oblasti - niektoré informácie sú značne zavádzajúce. Jednotlivé rezorty, ktoré spolupracujú na vyhodnocovaní, neprichádzajú s vlastnými aktivitami, ale ho chápu ako formálny krok. V samotnom úvode *Informácie o implementácii NAPŽ z roku 2001* sa uvádza: „...z hodnotenia vyplýva aj fakt, že mnohé opatrenia sa nestali náplňou osobitných aktivít, ale hodnotenie ich plnenia je len dodatočným hľadáním rodového aspektu v bežne plnených úlohách a aktivitách“ (*Informácia...*, 2001).

Celkovo možno zhrnúť, že opatrenia NAPŽ v časti IVb sú z hľadiska rodovej reflexie nielenže nekonceptne formulované, ale ani v minimalistickej verzii nezabezpečujú pozitívne zmeny v mediálnej oblasti smerom k rešpektovaniu ľudských práv žien. Prístup vlády SR a jednotlivých rezortov svedčí o pretrvávajúcej ľahostajnosti k danej problematike: len minimum opatrení vykazuje aspoň čiastočnú realizáciu. V prípade nesplnenia úloh neboli prijaté nijaké špecifické opatrenia na odstránenie týchto nedostatkov. Vláda nevytvorila žiaden kontrolný mechanizmus a nevyčlenila žiadne finančné zdroje na plnenie týchto aktivít.

5.4.1.2. Národná stratégia na prevenciu a elimináciu násillia páchaného na ženách a v rodinách

Národnú stratégiu na prevenciu a elimináciu násillia páchaného na ženách a v rodinách schválila vláda v novembri 2004 a stretla sa s veľkou kritikou mimovládnych organizácií (pozri časť 3.1.). Dokument medzi jednotlivými opatreniami obsahuje aj opatrenia zamerané na prácu s médiami.

Opatrenia Národnej stratégie pre oblasť médií

- Motivovať mediálne rady (tlačovú, rozhlasovú, televíznu, pre reklamu) a organizácie, ktoré sa podieľajú na produkovani mediálnych výpovedí, aby implementovali vlastné postupy a stratégie na podporu nulovej tolerance voči násilliu páchanému na ženách a v rodinách, napr. vytvorením alebo doplnením profesijných smerníc a etických kódexov o tieto princípy
- Motivovať médiá, aby do programových štruktúr zahrňali programy, ktoré by obsahovali objektívne informácie o násilliu páchanom na ženách a v rodinách a rozvíjali princípy nulovej tolerance k násilliu
- Podporovať rozšírenie monitoringu médií o monitoring foriem prezentácie násillia páchaného na ženách alebo zväziť vytvorenie špecifického monitorovacieho a analytického centra pre danú oblasť
- Inicovať účinnú spoluprácu a rozvíjať konzultačné procesy medzi médiami a mimovládnyimi organizáciami, ako aj ďalšími expertmi a expertkami pracujúcimi v oblasti ochrany ľudských práv

Pozitívom je, že tieto opatrenia boli vôbec do stratégie zaradené, avšak najväčšou výhradou zostáva fakt, že opatrenia na podporu rodovej rovnosti a rodovej citlivosti, ktoré by mali byť kľúčovým prvkom prevencie násillia páchaného na ženách, neboli vôbec vzaté do úvahy. Stratégia prináša len opatrenia zamerané na násillie, t.j. nie na jeho spoločenský kontext. Tým však výrazne limituje šancu na úspešnosť prevencie (viac o pripomienkach MVO k *Stratégii* pozri stránku www.esfem.sk).

Zo všetkých predostretých skutočností vyplýva, že problematika „mediá a ľudské práva žien“ stojí na okraji záujmu vlády SR a rezortných ministerstiev. Napriek deklarovaným záväzkom na medzinárodnej scéne, SR nezabezpečila realizáciu záverov z Pekingu a nepriblížila sa ku krajinám, ktoré naštartovali významné zmeny vedúce k uplatňovaniu ľudských práv žien prostredníctvom práce s médiami. Je zjavné, že samotní predstavitelia a predstavitelky médií by sa mali rovnako zasadiť za úplnú realizáciu práv žien a prehodnotiť nimi prezentované postoje. Faktom však zostáva, že k udržiavaniu súčasného stavu prispieva vo veľkej miere nezáujem najvyšších vládnych predstaviteľov. Pre Slovensko preto rozhodne platí konštatovanie z konferencie Peking +5: „Hlavnou prekážkou eliminácie násillia páchaného na ženách je nedostatočné chápanie jeho príčin a nedostatok politickej vôle a odhodlania. Situáciu ešte zhoršuje nedostatočné pochopenie rodovej rovnosti a nedostatočné začleňovanie rodovej optiky do programov a legislatívy, ako aj pretrvávajúce rodové stereotypy a diskriminačné postoje“.

5.4.2. OBLASŤ LEGISLATÍVY

Keďže v zákonných normách platných pre mediálnu oblasť sa zásady pre podporu rodovej rovnosti neobjavujú, možno uviesť iba prehľad niektorých ustanovení dotýkajúcich sa všeobecne základných práv a násillia.

- **Zákon o vysielaní a retransmisii a o zmene zákona č. 195/200Z. z. o telekomunikáciách (č. 308/2000)**

Zákon zakazuje zasahovanie do ľudskej dôstojnosti a priamo hovorí aj o zákaze zobrazovania násillia, a to v 5. časti § 19: (1) Programová služba a všetky jej zložky nesmú spôsobom svojho spracovania a svojím obsahom zasa-

hovať do ľudskej dôstojnosti a základných práv a slobôd iných. (2) Programová služba a všetky jej zložky nesmú: a) propagovať násilie a otvorenou alebo skrytou formou podnecovať nenávisť na základe pohlavia, rasy, farby pleti, jazyka, vieri a náboženstva, politického či iného zmysľania, národného alebo sociálneho pôvodu, príslušnosti k národnosti alebo k etnickej skupine, d) bezdôvodne zobrazovať scény reálneho násillia, kde sa nenáležitou formou zdôrazňuje skutočný príbeh umierania alebo sa zobrazujú osoby vystavované fyzickému či psychickému utrpeniu spôsobom, ktorý sa považuje za neoprávnený zásah do ľudskej dôstojnosti. Platí to aj vtedy, ak dotknuté osoby s takým zobrazením súhlasili.

• **Zákon o reklame a o zmene a doplnení niektorých zákonov (č. 147/2001)**

Podľa §3, odsek 4 Zákona, reklama nesmie: c) obsahovať čokoľvek, čo znevažuje ľudskú dôstojnosť, uráža národnostné ctenie alebo náboženské ctenie, ako aj akúkoľvek diskrimináciu na základe pohlavia, rasy a sociálneho pôvodu, d) propagovať násilie, vandalizmus alebo vulgárnosť a navádzať na protiprávne konanie alebo vyjadrovať s ním súhlas.

• **Zákon o periodickej tlači a o ostatných hromadných informačných prostriedkoch (č.81/1966 Zb.)**

Zákon v § 9, ods. 1 určuje: Vydavateľ periodickej tlače je povinný zabezpečiť, aby periodická tlač neobsahovala :

a) informácie, ktoré propagujú vojnu alebo opisujú kruté alebo inak neludské konania spôsobom, ktorý je ich zľahčováním, ospravedlňovaním alebo schvaľovaním..., (2) Za porušenie povinností podľa odseku 1 môže orgán uvedený v § 5 ods. 2 uložiť pokutu do 2 milióny Sk. Pokutu možno uložiť do 15 dní od vzniku skutočnosti odôvodňujúcej jej uloženie.

5.4.3. ETICKÁ SAMOREGULÁCIA

5.4.3.1. Kódex novinárskej etiky

Slovenský syndikát novinárov prijal v roku 1990 *Kódex novinárskej etiky*, ktorý určuje profesijné etické hranice pre novinárov. Okrem všeobecných noriem neobsahuje špeciálne ustanovenia, ktoré by sa dotýkali princípov nulovej tolerancie alebo rodovej rovnosti. Určitý priestor pre podporu pravdivých informácií o násillí páchanom na ženách v ich rodovom kontexte poskytuje záväzok, že: „novinár urobí všetko pre to, aby verejnosti podával informácie pravdivé a odborne fundované. Pravdivosť informácií predpokladá, že fakty ako ich základ sa podávajú čo najobjektívnejšie, v ich pravom kontexte, bez skresľovania a zamlčovania súvislostí“ (ods. I).

Slovenský syndikát novinárov spolu so *Združením vydavateľov periodickej tlače Slovenska* založili občianske združenie *Asociácia na ochranu novinárskej etiky v SR*, ktorej vrcholným orgánom je *Tlačová rada*. Tá dohliada na dodržiavanie etických zásad novinárskej práce, prijíma podnety sťažovateľov, prerokováva ich a na základe *Kódexu novinárskej etiky* vydáva rozhodnutia.

5.4.3.2. Charta spravodajstva a publicistiky STV

Charta STV patrí k najširšie vymedzeným etickým kódexom v SR, určujúcim princípy tvorby verejnoprávnej televízie v oblasti spravodajstva a publicistiky. Medzi základné princípy tvorby patria: pravdivosť, dôslednosť, ne-strannosť, vyváženosť, korektnosť, aktuálnosť a profesionalita. Charta tiež explicitne vymedzuje etické princípy pre spôsob prezentácie žien v reláciách STV, a to v časti V, čl. 16, *Ženy*: 1) Spravodajské a publicistické príspevky svojim obsahom ani podaním nesmú u žien vyvolávať pocity diskriminácie či nadradenosti a nemajú im poskytovať dôvody na sťažnosť, 2) Referencie o účasti žien na spoločenskom dianí nesmú chýbať vo vysielaní, avšak bez zdôrazňovania ženskosti. Účasť žien by mala byť zrejmá z volby tém, 3) Rôzne aktivity, na ktorých mali podiel aj ženy, nemožno prezentovať tak, ako by boli len mužskou záležitosťou. Práca žien sa nesmie bagatelizovať, 4) Názory o prirodzenosti či opodstatnenosti submisívneho postavenia žien nemajú vo vysielaní miesto.

Aj keď nie všetky formulácie sú s ohľadom na problematiku vhodne zvolené, predsa len ide o jednu z mála snáh zaradiť do vlastných etických mechanizmov problematiku žien. Okrem tejto oblasti *Charta* vymedzuje etické princípy aj pre ďalšie zraniteľné skupiny: mládež, ľudia v dôchodkovom veku, telesne a zdravotne postihnutí ľudia, národnostné a etnické skupiny a podobne. Keďže rodová problematika je prierezovou témou pri všetkých kategóriách, teda aj pri kategórii vymenovaných zraniteľných skupín, mali jej tvorcovia charty venovať omnoho väčší priestor.

Charta predstavuje záväzok pre všetky zamestnankyne a zamestnancov STV, externých spolupracovníkov i nezávislých producentov, ktorí sú povinní sa s ňou oboznámiť a dodržiavať jej zásady (časť IX, čl. 2).

Medzi pozitívne aspekty *Charty* patrí fakt, že nezostáva iba pri deklarovaní etických zásad, ale uplatňuje aj sankčné mechanizmy: „Porušenie zásad *Charty* spravodajstva a publicistiky STV sa považuje za závažné porušenie pracovnej disciplíny, resp. zmluvných vzťahov s možnosťou vyvodenia zákonných dôsledkov“ (časť IX, čl. 3).

5.4.3.3. Štatút programových pracovníkov a spolupracovníkov Slovenského rozhlasu

Tým, že túto obvykle samoregulačnú normu stanovenú a prijímanú samotným médiom podľa *Zákona o Slovenskom rozhlase* schvaľuje *Rozhlasová rada*, nadobúda *Štatút programových pracovníkov a spolupracovníkov* podobu vykonávacej, záväznej normy. Najvyšším kritériom *Štatútu* je „v duchu humanistickej tradície rešpekt k ľudskej dôstojnosti založený na úcte ku všetkým prejavom existencie“. *Štatút* obsahuje presne tie isté vymedzenia pre spôsob prezentácie žien v SRO ako *Charta spravodajstva a publicistiky STV*.

5.4.3.4. Kódex reklamnej praxe

Etické zásady reklamnej praxe v SR vydala *Rada pre reklamu* v súlade s článkom III. svojich stanov. Účelom *Kódexu* je prispieť k tomu, aby reklama v Slovenskej republike čo najlepšie slúžila zadávateľom reklamy a verejnosti, aby spĺňala etické hľadiská reklamy požadované občanmi SR, aby bola predovšetkým pravdivá, čestná a slušná, a aby svojím obsahom a formou rešpektovala medzinárodne uznávané zásady reklamnej praxe vypracované *Medzinárodnou obchodnou komorou*. *Kódex* je určený subjektom pôsobiacim v oblasti reklamy (zadávateľa reklamy, reklamné agentúry, prevádzkovatelia komunikačných médií) a formuluje pravidlá ich profesionálneho správania.

Hlavné zásady Kódexu, ktoré sa vo všeobecnosti dotýkajú témy násillia páchaného na ženách

- Reklama nesmie obsahovať také tvrdenia a vizuálne prezentácie, ktoré by porušovali hrubým spôsobom všeobecné normy slušnosti a mravnosti. Predovšetkým prezentácia ľudského tela musí byť uskutočnená s plným zväžením jej vplyvu na všetky typy spotrebiteľov. Porušenie *Kódexu* sa posudzuje s ohľadom na celkový kontext, vzťah reklamy k produktu, zvolenú cieľovú skupinu a použité médiá.
- Reklama nesmie obsahovať predovšetkým prvky ponížujúce ľudskú dôstojnosť.
- Reklama nesmie bezdôvodne využívať motív strachu, vytvárať pocit strachu a prezentovať produkt ako vhodný prostriedok na odstránenie strachu.
- Reklama nesmie zneužívať predsudky a povery.
- Reklama nesmie obsahovať nič, čo by mohlo viesť k násillným aktom alebo ich podporovať a popularizovať.
- Reklama nesmie propagovať nadmierne podliehanie sexualite tým, že zobrazuje sexuálne stimuly, poddajnosť, nahotu alebo čiastočnú nahotu ľudského tela nevhodným spôsobom a nesmie bez oprávneného dôvodu prezentovať produkt ako vhodný prostriedok na odstránenie sexuálnych zábran.

Členovia Rady sa zaväzujú, že akceptujú *Kódex* a nevyrobia, neuverejnia a ani iným spôsobom nepodporia žiadnu reklamu, ktorá by s ním bola rozpore. Sťažnosti a podnety na prešetrenie konkrétnej reklamy môžu podávať akékoľvek právnické a fyzické osoby (s výnimkou členov *Arbitrážnej komisie*). V prípade, ak *Arbitrážna komisia Rady* rozhodne o nesúlade reklamy s *Kódexom*, zaväzujú sa vyššie uvedené subjekty bezodkladne uskutočniť všetky úkony k tomu, aby bolo zamedzené ďalšie šírenie tejto reklamy.

Veľkým nedostatkom reklamného kódexu je, že v ňom nie sú explicitne zahrnuté postupy alebo stratégie na podporu nulovej tolerancie voči násillu na ženách a rodovej rovnosti, ktoré by určovali etické hranice tvorby reklamných produktov. Tieto opatrenia chýbajú o to väčšmi, že práve reklamná tvorba patrí k najproblémovjším mediálnym oblastiam podieľajúcich sa na šírení rodových stereotypov.

5.4.4. SITUÁCIA V SR V OBLASTI MEDIALIZÁCIE ĽUDSKÝCH PRÁV ŽIEN A NÁSILLIA PÁCHANÉHO NA ŽENÁCH

5.4.4.1. Spôsob mediálnej prezentácie problematiky

Existuje množstvo príbehov o ženách a deťoch vystavených bezohľadnému násillu mužov, s ktorými spoločnosť zaobchádza nespravodlivo: súdy sa snažia ostať neutrálne, pracovníci pomáhajúcich profesií, ktorí by mali zasahovať v ich prospech, nevedia alebo nechcú konať a celá spoločnosť akoby sa zdráhala uveriť, že to, o čom ženy rozprávajú, je súčasť ich každodenného života. Príbehy týchto žien lákajú mnohé novinárky a novinárov, aby podali verejnosti obraz o ich živote a primiesli tak svedectvo o násillí, ktoré zažívajú. Otázka však znie, v akej podobe a v akom kontexte sa informácie o obetiach mužského násillia a všeobecne o diskriminácii žien dostávajú na verejnosť.

Ako konštatuje Ann Jones, „keď noviny a časopisy uverejňujú správy o zločinoch násillia na ženách, ... znásilnenia, napadnutia a dokonca aj vraždy sú nezmyselne opisované v jazyku lásky“. Tento citát vystihuje aj častý spôsob mediálnej prezentácie problematiky násillia na ženách na Slovensku. Médiá nás zasobujú množstvom článkov o „domáciach hádkach“, o „vyprovokovaných alebo psychicky chorých mužoch“, o „hysterických ženách“, o „domáciach zabíjačoch“ či o „krutej láske“. Všetky tieto najčastejšie používané výrazy zľahčujú problematiku a prinášajú nepresný

obraz o tom, čo sa pod pojmom násilia páchaného na ženách skutočne skrýva. Len málokteré novinárky a novinári si overujú poznatky o násilí u expertiek a expertov a vedľa, že násilie nepáchajú psychicky chorí muži, ale naopak – tzv. normálni muži; že hystéria je príznakom neznesiteľnej emocionálnej reakcie na traumatizujúce udalosti; že nejde o hádky, ale o spáchané trestné činy. Zodpovednosť mediálnych tvorcov a ochrana ľudskej dôstojnosti, ktorá tak často rezonuje v mediálnych etických kódexoch, ostáva akoby bokom ich záujmu.

Na druhej strane treba pripustiť, že niektoré novinárky a novinári sa svojím profesionálnym a citlivým prístupom stali „prvými lastovičkami“ zodpovedného postoja médií k problematike násilia. A takisto je nespochybniteľným faktom, že médiá vo výraznej miere pomohli otvoriť verejnú diskusiu o násilí páchanom na ženách. Mediálna analytička Daniela Řeháková však upozorňuje, že by bolo naivné posudzovať túto zásluhu vo svetle nezištnej spoločenskej angažovanosti, ktorú väčšina médií deklaruje. Podľa nej je dôvodom záujmu médií o problém násilia páchaného na ženách: „predovšetkým potenciál témy, ktorý nielenže slubuje pritiahnutie divákovej pozornosti, ale tiež vyhovuje kritériám výberu správ. Medzi najvýznamnejšie spravodajské hodnoty patrí negatívita, personalizácia, jednoznačnosť, blízkosť: „To znamená, že čím je napríklad udalosť negatívnejšia, tým skôr sa stane správou. Personalizácia zase odkazuje na skúsenosť, že udalosti, ktoré môžu byť interpretované ako dôsledky správania konkrétnych identifikovateľných osôb, majú väčšiu spravodajskú hodnotu ako abstraktné javy. Osoby totiž môžu slúžiť k identifikácii, a tým uľahčujú spravodajstvo – pomocou fotografií, filmov, rozhovorov“ (Řeháková, 2003). V danom kontexte je preto zrejme, že téma násilia páchaného na ženách sa pre médiá stáva „dobrým tovarom“.

Řeháková upozorňuje aj na to, že problematika násilia páchaného na ženách býva vo väčšine prípadov zobrazovaná oddelene od trestných činov, ktorými násilie často vrcholí. Najzávažnejšou skutočnosťou však zostáva, že mnohé médiá nepokročili smerom k senzitivnejšiemu a profesionálnejšiemu informovaniu o násilí na ženách, ktoré by rešpektovalo rodové perspektívy.

5.4.4.2. Oblasť monitoringu

V SR neboli doposiaľ komplexne spracované monitoriny o násilí páchanom na ženách a o spôsoboch prezentovania rodovej problematiky v médiách. K dispozícii sú len čiastkové monitoriny mimovládnych organizácií alebo archívne informácie, ktoré na svoje spracovanie len čakajú. K najrozsiahlejším patrili monitoring o.z. Fenestra za obdobie 1999/2000. Jeho cieľom bolo zistiť, či a ako sú medializácie reálne spáchaných prípadov násilia na ženách a deťoch zaťažené mýtami a predsudkami; počet medializácií v printových médiách; aký žáner preferujú novinári pri medializácii týchto udalostí; rozdiely v spôsobe medializácie medzi jednotlivými tlačovinami; umiestnenie na strane v periodiku.

Najvýznamnejšie zistenia monitoringu OZ Fenestra za rok 1999 (Piata..., 2001)

- Všetko týkajúce sa života žien sa zhromažďuje v určitých rubrikách
- Všetky témy, považované za výlučne ženské, sú podávané ako okrajové, oddychové, alebo je im venovaný priestor len v tzv. poradniach pre čitateľov
- Články týkajúce sa žien sa zásadne nevyskytujú na prvej strane medzi dôležitými správami dňa
- Reportáže a súdničky sú výrazne viktimizačné (t.j. zraňujúce pre ženy trpiace násilím)
- Tresty za vraždy žien, manželiek a za znásilnenia, o ktorých sa v súdničkách hovorilo, sú veľmi mierne a tento fakt si novinári ne všimli a ponechávali ho bez komentára
- Všetky príspevky posilňujú rodové stereotypy, viktimizujú ženy a dievčatá, nevytvárajú priestor na diskusiu o rodových stereotypoch a ich dôsledkoch na život jednotlivcov v spoločnosti
- Jednotlivé prípady násilia páchaného na ženách nedávajú do kontextu, ktorý je im vlastný, čím neprispievajú k postupnej zmene verejnej mienky, aby bola k násilíu na ženách menej zhovievavá
- Všetky rubriky venované ženám podporujú vnímanie žien a dievčat ako objektu, zameriavajú sa zvyčajne na kozmetiku a módné poradenstvo
- Právne rady v médiách existujú iba sporadicky, aj to v rubrikách, kde odborník odpovedá na listy čitateľiek
- Neexistuje rubrika s pracovnoprávnymi a ľudskoprávnymi informáciami, ktorá by plnila preventívnu a osvetovú funkciu
- Príbehy, články a reportáže o násilí sú plné mýtov o ženách a manželskom živote

Najbežnejšie prezentované mýty podľa monitoringu OZ Fenestra (Piata..., 2001)

- Ženy z minorít sú týrané častejšie

- Náboženská viera je prevenciou i ochranou pred násilím
- Násilníci sú neúspešní a neschopní vyrovnat sa so životom a okolím
- Pitie alkoholu spôsobuje násilné správanie
- Násilníci sú psychopatické osobnosti
- Týraná žena môže kedykoľvek opustiť týrajúceho manžela
- Týrané ženy si zaslúžia, aby boli týrané
- Domáce násilie nie je bežným javom, týka sa len malého počtu rodín
- Prípady násilia sú len drobné nezhody, nespôsobujú vážne zranenia, dochádza k nim v dôsledku momentálnej straty kontroly
- Za výbuch násilia môžu ženy, lebo mužov provokujú
- Násilie je vecou temperamentu, žena by nemala prekročiť mužove hranice schopnosti ovládať sa
- V manželstve sú niekedy situácie, keď muž môže mať dôvod udrieť ženu
- Násilie existuje iba v problémových rodinách
- Ženy hovoria o násilí preto, aby získali byt alebo výhody pri rozvode
- Ženy si samy volia partnerov, ktorí ich neskôr týrajú
- Muži prejavujú násilie, lebo nedokážu vyjadriť svoje pocity iným spôsobom

Viacere feministické organizácie majú svoje vlastné archívne záznamy o spôsoboch prezentácie problematiky násilia a ľudských práv žien, ktoré sú k dispozícii pre verejnosť (napríklad Dokumentačné stredisko záujmového združenia žien Aspekt, www.aspekt.sk; pozri Kútik Krvavej Medúzy). Iné na svoje spracovanie ešte len čakajú (napríklad EsFem zhromažďuje mediálne výstupy dotýkajúce sa rodovej rovnosti a tie využíva pri svojej prednáškovej činnosti).

Z výsledkov monitoringov je zrejme, že existuje iba málo mediálnych výstupov prezentovaných rodovo citlivým spôsobom. Dôležité preto bude, aby profesionáli v mediálnej a marketingovej komunikácii boli dostatočne pripravení na citlivé prezentovanie problematiky násilia páchaného ženách a rodovej rovnosti. To predpokladá zavádzanie vzdelávacích programov a zvýšenie úrovne diskusie a spolupráce s expertnými MVO. Osvojenie nových poznatkov a ich šírenie sa môže stať základom pre konštruktívne zmeny v postojoch celej spoločnosti (Mesochoritsová 2004).

Pre oblasť šírenia informácií, mediálnych kampaní, publikačnej činnosti a prednáškovej činnosti pre pracovníkov a pracovníčky z mediálnej sféry nie sú zatiaľ v SR vytvorené systematické postupy a štruktúry. Známe sú skôr ojedinelé aktivity, ktoré vychádzajú prevažne z mimovládneho sektora (pozri časť 6). Možno konštatovať, že hlavne vďaka feministickým MVO sa otázka násilia páchaného na ženách a rodovej rovnosti dostala do popredia diskusií odbornej a laickej verejnosti. Činnosť, ktorú tieto MVO vykonávajú, nesporne prispela aj k napĺňaniu opatrení Pekinskej platformy za vyššie spomínané oblasti D - Násilie páchané na ženách a J - Ženy a médiá.

5.5. NÁVRHY NA ZMENU SITUÁCIE

Náčrt situácie a aktivít vo vzťahu k médiám napovedá, že Slovensko je z hľadiska komplexnejšieho prístupu k problematike ešte len na začiatku. Je zrejme, že priestor na prácu v oblasti médií je veľmi široký. V SR nie sú vybudované monitorovacie a analytické centrá, ktoré by prinášali potrebné informácie pre nasmerovanie strategických aktivít. Legislatívne a samoregulačné mechanizmy, ktoré by mali inkorporovať princípy rodovej rovnosti, sú skôr len náčrtkom, a nie skutočnými mechanizmami na podporu ľudskoprávnych záväzkov, ktoré na seba SR prevzala. Školiace aktivity v oblasti médií sú tiež len čiastkové a nespĺňajú požiadavky na systematické vzdelávanie potrebné na zmenu situácie. Príspevok vlády k aktivitám na scitlivovanie verejnosti a v oblasti kampaní je zatiaľ takmer nulový. Rozhodne sa nedá povedať, že SR pristúpila komplexne a systematicky k napĺňaniu cieľov Pekinskej deklarácie, najmä jej časti J – „Ženy a médiá“.

Vychádzajúc z existujúcej situácie možno navrhnúť viaceré ciele a opatrenia. V rámci primárnej prevencie zaisadzujúcej sa za zmenu štruktúrnych podmienok by medzi základné ciele malo patriť:

- 1) šíriť hodnoty rodovej rovnosti a postupne meniť zaužívané rodovo stereotypné postoje v spoločnosti, ktoré sa podieľajú na vzniku nerovnosti žien a mužov a na diskriminácii žien;
- 2) informovať širokú odbornú i laickú verejnosť o skutočných príčinách a dôsledkoch násilia páchaného na ženách, aby sa dosiahla nulová tolerancia spoločnosti k násilíu.

Mediá môžu pôsobiť v rámci týchto cieľov priamo i nepriamo. Jednak sa môžu **priamo** zaoberať špecificky násilím páchaným na ženách a objektívne informovať verejnosť o skutočných príčinách a dôsledkoch násilia, podporovať nenásilné vzory správania sa, poskytovať informácie o zdrojoch pomoci pre obeť, informovať o legislatívnych možnostiach, eliminovať mýty o násilí páchanom na ženách. Inými slovami, môžu sa zamerať na propagáciu nulovej tolerancie spoločnosti k násilíu na ženách. V rámci **nepriameho** pôsobenia sa môžu sústrediť na širšie súvislosti násilia páchaného na ženách. Keďže eliminácia násilia si vyžaduje zmenu spôsobu, akým spoločnosť artikuluje rodové roly a mocenské vzťahy, mediá by sa mali zamerať sa na propagáciu rodovej rovnosti; prebrať zodpovednosť za zastavenie necitlivých a stereotypných prezentácií žien (vrátane reklám); zohrať kľúčovú úlohu pri propagácii a presadzovaní politiky rovnosti medzi mužmi a ženami a pri odbúravaní negatívnych rodových stereotypov.

Na dosiahnutie týchto cieľov sú potrebné nasledujúce opatrenia:

- vytvoriť podmienky pre vznik koordinačného centra pre prevenciu a elimináciu násilia páchaného na ženách, ako aj centra na podporu rodovej rovnosti na národnej a regionálnej úrovni, ktoré by zhromažďovalo, posudzovalo a spracovávalo existujúce informácie a vydávalo súhrnné informačné materiály;
- realizovať projekty, ktoré by motivovali mediá k účasti na rozvíjaní princípov nulovej tolerancie k násilíu a rodovej rovnosti, ako aj k participácii na mediálnych informačných kampaniach v tejto oblasti;
- realizovať projekty, ktoré by motivovali mediálne rady (tlačovú, rozhlasovú, televíznu, pre reklamu) a organizácie podieľajúce sa na produkovani médiálnych výpovedí, aby v spolupráci s odborníkmi a odborníkmi z MVO a výskumu implementovali vlastné postupy a stratégie na podporu nulovej tolerancie násilia páchaného na ženách a na podporu rodovej rovnosti – napríklad vytvorením alebo doplnením profesijných smerníc a etických kódexov o tieto princípy;
- realizovať projekty, ktoré by motivovali mediá, aby do programových štruktúr zahrňali programy obsahujúce objektívne informácie o násilí páchanom na ženách a o ľudských právach žien;
- realizovať projekty, ktoré by prispeli k legislatívnym zmenám a prostredníctvom nich dosiahnuť, aby verejnoprávne mediá mali záväzok prezentovať rovnoprávnosť žien a mužov;
- realizovať projekty, ktoré by podporovali rozšírenie monitoringu médií o monitoring za rodovú oblasť, vrátane spôsobov prezentácie násilia páchaného na ženách, alebo zväziť vytvorenie špecifického monitorovacieho a analytického centra pre danú oblasť;
- realizovať projekty, ktoré by svojím výskumným a analytickým zameraním prinášali informácie, prispievajúce k strategickému nasmerovaniu aktivít potrebných na uskutočnenie zmien v mediálnej oblasti;
- podporovať projekty, ktoré by iniciovali spoluprácu a rozvíjali konzultačné procesy medzi médiami a MVO, ako aj ďalšími expertmi a expertkami pracujúcimi v oblasti rovnosti príležitostí žien a mužov;
- iniciovať a realizovať vzdelávacie aktivity v oblasti rodovej rovnosti a rodovo podmieneného násilia pre profesionálov a profesionálky z oblasti mediálnej a marketingovej komunikácie;
- realizovať projekty, ktoré by prispeli k doplneniu vzdelávacích štandardov o oblasť rodovo citlivého prístupu v mediálnej práci na vysokých školách, a to v rámci pregraduálneho vzdelávania v oblasti mediálnej a marketingovej komunikácie.

6. MIMOVLÁDNE ORGANIZÁCIE A NÁSILIE PÁCHANÉ NA ŽENÁCH*

6.1. ÚLOHA MIMOVLÁDNYCH ORGANIZÁCIÍ PRI RIEŠENÍ PROBLÉMU NÁSILIA PÁCHANÉHO NA ŽENÁCH

Ako je zrejmé z predchádzajúcich kapitol, otázky násilia páchaného na ženách sa na Slovensku dostali do verejnej diskusie najmä vďaka mimovládny organizáciám (MVO). Tieto prispeli rozhodujúcim dielom nielen k odtabuizovaniu témy, ale aj k priamej pomoci ženám trpiacim násilím, k výchovným a osvetovým aktivitám a k presadeniu legislatívnych zmien. Práve MVO „suplujú“ v prevencii a odstraňovaní násilia páchaného na ženách dosiaľ iba slaboo angažovaný štát. Podieľajú sa tak na naplňaní záväzkov a opatrení obsiahnutých v medzinárodných, ale aj národných dokumentoch.

V súčasnosti na Slovensku pôsobia už desiatky organizácií s takýmto zameraním, pričom väčšinou ide o nové organizácie, ktoré začali pribúdať najmä koncom 90. rokov. Pred rokom 1995 v SR pôsobili iba štyri takto orientované organizácie: Pro Familia, Aliancia žien Slovenska, Aspekt a Fenestra. Tieto ženské MVO, pre ktoré sú spoločné ľudskoprávne a feministické východiská, významne prispeli nielen k detabuizácii problematiky násilia páchaného na ženách, ale aj k jej začleneniu do agendy oficiálnych inštitúcií a štruktúr.

Po roku 1995 sa počet MVO zameraných na rôzne aspekty problematiky násilia začal rozrastať, na čom majú zásluhu predovšetkým dve okolnosti. Po prvé, rozhodujúci donori pôsobiaci na Slovensku pravidelne zaraďovali tému násilia páchaného na ženách medzi uprednostňované oblasti finančnej podpory. Po druhé, hneď ako sa začalo o probléme násilia páchanom na ženách verejne hovoriť, objavilo sa i volanie žien o pomoc. A mnohé MVO na tieto výzvy reagovali a rozšírili svoju dovedejšiu činnosť o aktivity súvisiace s týmto problémom. Vynorili sa tiež úplne nové MVO, ktoré sa špecializovali priamo na pomoc ženám trpiacim násilím alebo na prevenciu a elimináciu tohto javu.

Spolu s kvantitatívnym rastom spomínaných MVO sa zvyšovala aj ich rôznorodosť – z hľadiska hodnôt a základného prístupu, a tiež z hľadiska typu realizovaných aktivít alebo rozsahu činností zameraných na riešenie problému násilia páchaného na ženách. Podobne ako v rámci ženských MVO všeobecne (pozri Bútorová – Filadelfiová – Marošiová, 2004), aj v skupine MVO, ktoré sa venujú násilíu páchanému na ženách, sa dajú pozorovať rôzne štiepenia.

MVO sa odlišujú napríklad v prístupe k problému násilia páchanom na ženách. Niektoré k nemu pristupujú z ľudskoprávných pozícií (okrem štyroch spomínaných sem patrí napríklad EsFem alebo AdvoCats – Obhajkyne žien), iné sa opierajú o tradičné predstavy o rodine a role žien (napríklad Áno pre život alebo Slovenská spoločnosť pre rodinu a zodpovedné rodičovstvo). Jedny sa deklarujú ako pomocné alebo podporné skupiny pre riešenie problému. Iné v duchu medzinárodných dokumentov považujú za prvoradé práve širšie súvislosti tohto negatívneho spoločenského javu. Cieľom druhej skupiny je okrem priamej intervencie aj všeobecná podpora rozvoja žien smerujúca k odstraňovaniu nespravodlivosti; vykonávanie nátlaku a zvyšovanie povedomia o probléme násilia páchanom na ženách v širšej verejnosti. Práve tieto MVO sa vyznačujú zvýšenou aktivitou pri navrhovaní a presadzovaní legislatívy a stratégií súvisiacich s problémom násilia páchanom na ženách, ale aj so širšou problematikou rovnosti príležitostí v spoločnosti.

Spočiatku sa činnosť MVO sústreďovala zväčša na domáce násilie páchané na ženách, teda na sféru rodinných a intímnych vzťahov. Až neskôr sa začali otvárať aj otázky verejného násilia. I keď v menšom rozsahu, ale predsa sa aj na Slovensku objavili MVO zamerané na obchodovanie so ženami, prostitúciu, na násilie páchané na ženách z etnických a iných minorít, ako aj na násilie voči imigrantkám (napríklad Aliancia žien Slovenska, Dafné, Odyseus, Avelana, Podisea a pod.).

MVO zamerané na problém násilia páchaného na ženách využívajú vo svojej činnosti tie najrozmanitejšie postupy. Organizujú napríklad workshopy i lobovanie, realizujú tréningové programy, participujú na mobilizovaní komunit pri riešení problému násilia, poskytujú krízovú intervenciu, prevádzkujú zariadenia poskytujúce ubytovanie atď. Kým niektoré organizácie sú z hľadiska svojich aktivít skôr monotematické (t. j. preferujú jeden smer aktivít), činnosť iných je, naopak, komplexnejšia. Keďže každá kategorizácia pokrívá za bohatosťou života, aj nasledujúce členenie je potrebné vnímať iba ako pomôcku na predstavenie najvýznamnejších MVO a načrtnutie plastického obrazu ich rôznorodej činnosti.

*Kapitola sa opiera o štúdiu Bútorová – Filadelfiová – Marošiová, 2004.